

Medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället – några grundläggande uppgifter från en ny befolkningsstudie

Regeringsuppdrag avlämnat till Justitiedepartementet den 15 november 2005
Utredningen har beställts från forskningsavdelningen, Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal
högskola. Arbetet har utförts av fil dr Lars-Erik Olsson och professor Lars Svedberg
i samarbete med professor Eva Jeppsson Grassman vid Linköpings universitet

Samtidigt med denna längre rapport överlämnas också en kortversion till
Justitiedepartementet

Innehållsförteckning

Summary	2
En ny befolkningsstudie (Lars Svedberg)	3
Medborgarengagemang i form av frivilligt arbete – mönster under 1990-talet och i början på 2000-talet (Lars-Erik Olsson & Lars Svedberg)	8
Informella stöd- och hjälpinsatser – mönster under 1990-talet och i början av 2000-talet (Eva Jeppsson Grassman)	36
Slutsatser (Eva Jeppsson Grassman, Lars-Erik Olsson & Lars Svedberg)	53
Fotnoter	57

Summary

A Swedish national survey of volunteering and informal help- and care giving 2005

Responsible for this study are dr Lars-Erik Olsson, professor Lars Svedberg at Ersta Sköndal University College Stockholm, in collaboration with professor Eva Jeppsson Grassman at Linköping University, Linköping.

The unpaid work that people carry out includes a number of tasks, either within the framework of voluntary organisations in the form of volunteering, or in the form of informal help- and care giving to family members, neighbours, friends or colleagues. The scope of these different types of activities in Sweden represent more than half a million full time jobs on a yearly basis in 2005.

Repeated surveys over a span of 13 years have been carried out by the authors indicate that Swedish volunteer work not only continues to be extensive. It is also quite stable. A little more than 50 percent of the population are regularly engaged in *volunteering* and the time that people devote to this type of work has even increased a little since the previous survey (performed in 1998). The average volunteer carries out approximately 14 hours per month, which is high, also from an international point of view. The common discourse on civic involvement saying that this type of involvement is quickly diminishing and that social capital is eroding finds not support in our results. However, the more traditional, Scandinavian popular mass movement way of civic engagement may be at risk of eroding. Our results show signs of this process actually taking place: *Membership* in voluntary organisations (which is the traditional bridge into volunteering in the Swedish context) has significantly diminished. This is particularly true for women and young people. Volunteering in political parties and other political organisations continue to fall. *Other forms of engagement* appear, however, which indicated by the results from the survey of 2005. This taken into account, there is no reason to be singularly negative about the development of civic engagement in Sweden.

The value basis of volunteering has strong support from the Swedish people. It is primarily considered as a “force of its own” which should not be confounded with paid work or household work. Even if volunteers can be found in all different age groups, and socio-economic groups and among ethnic Swedes as well as immigrants, the “*typical volunteer*” is a man or woman in the midst of their career, well educated and well integrated, who has children, is a born Swede, and who originates from a family who has a tradition for civic involvement. Furthermore, the typical volunteer has more informal networks than the average Swede and is ore often engaged in regular informal help- or care giving than the average Swede.

Explanatory factors for volunteer work can be summarised into three patterns. One has to do with the *access to social arenas*: People who are exposed to one type of arena are more likely to access other arenas as well. Hence, people involved in paid work, who are parents, etc are more likely to volunteer than others. Another explanatory pattern has to do with *access to socio-economic resources*, a third has to do with *civic traditions*. Volunteering is not “instead of” other activities. Rather, there is a pattern of “in addition to” in the results: *Both* paid work and volunteering, both other civic involvement and volunteering, etc. The same pattern has been found in other countries. There is reason to speak about a *cumulative social citizenship*. Inversely, volunteering does not seem to function as a bridge into society for marginalised people. In a certain sense, a pattern of polarisation can be distinguished in the results, where a rather large group is outside the civic arena. These people are likely to be single men or women, often with a low level of education and they are likely to be living in big cities.

While the extent of volunteering has remained stable since it was previously mapped, the extent of *informal help- and care giving* has *increased* considerably. About 50 percent of the Swedish people is engaged in regular help- and care giving to family members or other close relations. 22 percent of those help people who have particular needs of care, i.e. disabled, ill or frail old people, while 28 percent help one or several people without such particular care needs. The increase in informal helping and caring that can be seen must be assumed to concern help to both types of help recipients. Informal help-and care giving is a heterogeneous phenomenon and the increase pattern that can be seen may be interpreted in divergent ways: As expression of a vital Swedish civil society with a great helping potential *or* as are response to decreasing care resources from the public sector to those in need. This later interpretation would be a validation of the pattern of *informalisation* of public welfare services, which have been noted by other researchers in recent years.

With the present study we have captured patterns of social capital at an individual as well as on a societal level. This survey of 2005 confirms the picture of Sweden as a country of strong social capital, on the one hand. On the other hand, in Sweden seems to be in the midst of a significant transformation process with accompanying complications – at least regarding the long-standing Scandinavian tradition of civic engagement.

Denna rapport som vi idag den 15 november 2005 överlämnar till regeringskansliet handlar om medborgarnas insatser och engagemang i civilsamhället. Arbetet har finansierats av Regeringskansliet och IOGT-NTO. SCB har på vårt uppdrag genomfört en befolkningsundersökning under 2005 kring detta. De resultat som här presenteras ger oss möjlighet att dra slutsatser om utvecklingen över 13 år när det gäller dessa frågor. Denna preliminära presentation och analys kommer att följas av ett fördjupat arbete och fler avrapporteringar. Vid sidan av denna längre rapport har vi också publicerat en kortversion av studien. Arbetet med den här rapporten har utförts av fil dr Lars-Erik Olsson och professor Lars Svedberg vid Ersta Sköndal högskola i samarbete med professor Eva Jeppsson Grassman vid Linköpings universitet.

En ny befolkningsstudie

I samband med ett större uppdrag för en statlig utredning (Socialtjänstkommittén) fick Sköndalsinstitutets forskningsavdelning 1992 möjlighet att genomföra en första så kallad befolkningsstudie av svenskarnas *ideella/frivilliga* och *informella* arbete. Undersökningen som presenterades i en statlig offentlig utredning 1993 tog sin utgångspunkt i olika slags *insatser*, till skillnad mot alla andra svenska studier av ideellt arbete som tagit (och tar) utgångspunkt i medlemskap och styrelseuppdrag (Jeppsson Grassman 1993). Vårt sätt att närma oss dessa fenomen låg dock helt i linje med internationell forskningstradition. Med vår ansats fångade vi upp ett bredare engagemang än bara det med folkrörelseprägel. De informella insatserna hade knappast alls varit studerade. Vi kunde konstatera att svenskarnas engagemang var anmärkningsvärt stort, på flera områden.

Sex år efter den första studien fick Sköndalsinstitutet i uppdrag av Demokratiutredningen att följa upp och bredda ansatsen. Vi undersökte exempelvis i vilken utsträckning svenskarna ingick i informella nätverk och vad de i så fall syftade till. Resultaten publicerades bland annat i ytterligare en statlig utredning 1999 (Jeppsson Grassman & Svedberg 1999). Vi kunde konstatera att en ännu lite större andel av befolkningen än 1992 gjorde ideella och informella insatser samtidigt som andelen kortvariga och mindre traditionella insatser hade ökat starkt. Också de informella insatserna tycktes öka. Vi har, förutom att ha genomfört de

ovan nämnda studierna, också deltagit i en stor europeisk komparativ befolkningsstudie som genomfördes vid mitten av 1990-talet (Jeppsson Grassman & Svedberg 1996). Till detta kommer en befolkningsstudie av Stockholms län år 2000 som enbart fokuserade de informella insatserna (Jeppsson Grassman 2001, 2003).

Sköndalsinstitutets forskningsavdelning vid Ersta Sköndal högskola har nu fått Regeringskansliets uppdrag att följa upp de tidigare befolkningsstudierna. För vår del börjar vi nu erhålla en lång tidserie av studier. Det är inte minst angeläget att vi fått möjlighet att genomföra en ny studie då alltfler, inte minst forskare, hävdar att det finns en nedgång i många slags engagemang, jämfört med hur det var i början på 1990-talet. Utgångspunkten för den nya undersökningen är naturligtvis att både ta till vara och använda samma frågor som tidigare men också lyfta in ett antal nya frågeställningar. Vi har dels velat studera om andelen av befolkningen som gör olika slags insatser verkar minska eller om befolkningens engagemang fortsätter att vara stort, dels om sättet man engagerar sig på tycks förändras och diskutera vad det i så fall kan innebära.

Frivilligt arbete, informella hjälpinsatser och tillhörighet till nätverk utgör tre huvudblock i studien. Tillsammans med ett fjärde block – de traditionella *bakgrundsvariablerna* - utgör dessa ”ryggraden” i undersökningen. Syftet är i första hand att studera förändringar. Typiska frågor som har ställts i studien är: Har omfattningen av frivilligt arbete ökat eller minskat under de senaste 10 åren? Vilka grupper är aktiva? Har utbildningsmönstret förstärkts eller försvagats? Håller könsmönstret i sig? Har inriktningen på de frivilliga insatserna ändrats? Hur ser mönstret ut för de informella insatserna? Finns det fortfarande ett starkt samband mellan frivilligt arbete och informella hjälpinsatser? Vi ville också i någon mån försöka fånga ”de utsattas och passivas civilsamhälle”. Sammantaget kom den nya studien att förhålla sig till de tidigare befolkningsundersökningarna på följande vis:

Tablå: Gamla och nya undersökningsområden/block samt undersökningsår

	BAKGRUNDS-VARIABLER	IDEELLA INSATSER	INFORMELLA INSATSER	AKTIV NÄTVERK	HÄLSA, FUNKTIONS-FÖRMÅGA, UTSATTHET
1992	X	X	X	-	-
1998	X	X	X	X	-
Europeiska studien 1994	X	X	-	-	-
Stockholmsstudien 2000	X	-	X	-	X
2005	X	X	X	X	X

Vi har nu gjort en första preliminär bearbetning av vissa data. Efter det kommer vi att fortsätta att bearbeta materialet och bland annat ge ut en bok 2007. Vi kommer också att göra specialbearbetningar avseende medborgarskap och hälsa (på uppdrag av Folkhälsoinstitutet) samt avseende alla dem som gör insatser inom idrotten (på uppdrag av Riksidrottsförbundet).

Låt oss direkt säga att den bild av svenskt medborgarengagemang i men också utanför föreningslivet som resultaten från denna studie ger tycks gå stick i stäv mot den bild av utvecklingen som presenterats av olika forskare under senare år. Sannolikt beror olikheterna både på det sätt på vilket medborgarengagemanget mätts samt vad man betonar. Men olikheterna beror nog också på olika synsätt beträffande de fenomen som ska kartläggas och på vad det är för slags medborgarengagemang som vi vill få fatt i.

Utgångspunkten för vår studie har varit att avstå från att göra normativa bestämningar av vad som ska räknas som ”bra” frivilligarbete (för demokratin, som social hjälpinsats, etc) och som ”mindre bra”. Med en pragmatisk ansats har vi istället försökt fånga upp allt frivilligarbete som utförs i föreningslivet utifrån tanken att det kan ses som olika uttryck för gestaltningar av medborgarskap - låt vara av mycket varierande karaktär och med varierande konsekvenser. Att frivilligt arbete fyller många olika funktioner

för individer har våra tidigare studier visat (se t.ex. Jeppsson Grassman & Svedberg, 1995; Jeppsson Grassman, 1997; Habermann, 2001). Individer kan också ha olika slags anknytning till föreningslivet. Sannolikt är skillnaderna i resultat som vi konstaterat jämfört med andra studier också illustrationer till att föreningslivet faktiskt har förändrats. Ideellt föreningsengagemang låter sig endast delvis fångas upp i till exempel en formaliserad kategori såsom ”förtroendeuppdrag”, vilken används i alla andra svenska studier (se t.ex. Häll, 1997; Petersson et al, 1998; Vogel m.fl., 2002). Nu tar sig engagemanget delvis andra, mindre strukturerade former. Föreningslivet är inte bara, eller ens i huvudsak, en ”omistlig demokratiskola” för medborgarna utan också ett ”mångtydigt mellanrum” i samhället - mellan stat, marknad och familj - där individen gestaltar sina uttrycksbehov och sitt medborgarskap på många olika sätt (Amnå, 1995). Ett syfte med studien var att kartlägga dessa olika former.

Sålunda har vi, i våra undersökningar 1992, 1998 och 2005, inte använt den i detta sammanhang förhärskande folkrörelseansatsen där den intervjuade i tre steg tillfrågas om medlemskap, aktivt deltagande respektive förtroendeuppdrag i en och samma föreningstyp. Vi har istället utgått *direkt* från det frivilliga arbetet vilket i undersökningarna operationaliserades på följande vis:

”Vi är intresserade av att kartlägga det som brukar kallas FRIVILLIGT ARBETE, dvs. sådant arbete och sådana insatser som utförs på frivillig grund, oavlönat (eller mot ett symboliskt arvode) och på fritiden. I vissa sammanhang kallas det för ideellt arbete. Det kan vara fråga om många olika slags insatser, t ex utbildning, styrelseuppdrag, hjälpinsatser, kaffekokning, m.m.

Därefter fick intervjupersonerna svara på om de under de senaste 12 månaderna utfört sådana insatser inom någon eller några av de 32 föreningstyper som i tur och ordning presenterades för dem (se en uppställning av dessa i nedanstående tabell). Dessa är i huvudsak desamma som förekommer i andra, motsvarande undersökningar. I en senare del av undersökningen frågade vi också om respondenten var medlem i den förening för vilken frivilliga insatser utfördes.

Undersökningen 2005 genomfördes av SCB. Datainsamlingen startade i januari 2005 och pågick till och med mars. Urvalet är ett obundet slumpmässigt urval bestående av 2 000 personer födda mellan 1920 och

1988 (alltså individer som är mellan 16-84 år). Urvalet drogs i december 2004 från registret över totalbefolkningen (RTB) och populationen var vid detta tillfälle 7 095 402 individer. Datainsamlingen har genomförts genom att SCB gjort datorstödda telefonintervjuer. De två tidigare undersökningarna genomfördes som besöksintervjuer, vilket gör en viss metodologisk skillnad.¹ Resultatet av att försöka intervjua de 2 000 utvalda personerna ser ut på följande sätt:

Tabell 1, Redovisning av intervjuer i 2005 års undersökning

INTERVJU	1385
PARTIELL INTERVJU	8
BORTFALL	607
SUMMA	2000

Detta motsvarar en svarsfrekvens på 70 %, vilket är helt jämförbart med 1992-års (72%) och 1998- års (70%) svarsnivåer. Skälen till att drygt 600 personer inte kunde intervjuas var naturligtvis många. Låt oss här bara säga att en urskiljbar grupp inte ville låta sig intervjuas om ämnet ideellt arbete, aldrig av princip medverkar vid sådana här undersökningar eller ansåg sig inte ha tid – dessa utgjorde tillsammans cirka 250 personer. Ytterligare en grupp anträffades aldrig, uppgift om telefon saknades eller man var tillfälligt bortrest – också denna grupp bestod sammantaget av omkring 250 personer. Därtill kom en grupp om cirka 50 personer som inte kunde genomföra intervjun på grund av dålig hälsa. Slutligen gick inte intervjun att genomföra på grund av språksvårigheter med omkring 20 personer.

Den följande presentationen tar upp tre huvudtyper av medborgarengagemang och är disponerad på följande vis: Först kommer en beskrivning av medborgarnas värderingsmönster och därefter följer en analys av frivilliga insatser i föreningslivet. Därpå följer ett avsnitt om informella insatser utanför föreningslivet och utanför det egna hushållet. Till sist diskuteras insatser för någon i det egna hushållet. Detta innebär att vi låter ett socialt inriktat medborgarengagemang få avsevärt utrymme i vår analys. Texten avslutas med en sammanfattande diskussion.

Medborgarengagemang i form av frivilligt arbete - mönster under 1990-talet och i början på 2000-talet

Värderingsmönster

Denna undersökning bygger i huvudsak på uppgivna faktiska aktiviteter/insatser och inte på värderingar. Detta betyder inte att vi avser att utesluta värderingar och dessas betydelse, men vi vill betona att det ofta finns en avsevärd skillnad mellan människors värderingar och deras faktiska handlande. Dessa faktiska handlingar sker dock inte i ett värderingsfritt vakuum utan i interaktion med värderingar och vice versa. Vi har sedan vi vid mitten på 1990-talet genomförde den ovan nämnda europeiska komparativa undersökningen ställt likadana värderingsfrågor som dem vi redovisar här.

Befolkningens värdering av frivilligarbetets moraliska och värdeskapande betydelse för samhället kan betraktas som *en* aspekt av samhällets sociala kapital. I den europeiska studien mättes attityder till det ideella arbetets roll och betydelse i samhället. Svenskarna utmärkte sig som ett av de folk som tydligast betonade det frivilliga arbetet som ”självständig kraft” i samhället och dess moraliska och värdeskapande dimensioner (Jeppsson Grassman & Svedberg, 1995 och 2005). Samma attitydfrågor ställdes till den svenska befolkningen i de befolkningsundersökningar som genomfördes 1998 och 2005. Svaren visade att befolkningens värdering av det frivilliga arbetets *egenvärde*, som *moralisk förpliktelse* och *värdeskapande kraft* hade förstärkts under 1990-talets senare del. Detta verkar i huvudsak hålla i sig in på 2000-talet. I nedanstående tabell kan vi, uppdelat på olika ålderskategorier och kön, se hur medborgarna svarar på frågan om ”Frivilligt aktiva ger något annat än det som avlönad professionell personal erbjuder”.

Tabell 2 ”Frivilligt aktiva ger något annat än det som avlönad professionell personal erbjuder” Svar i %, uppdelat på kön och ålderskategorier.

	INSTÄMMER	INSTÄMMER EJ
16-29 Män	68	12
16-29 Kvinnor	54	15
30-44 Män	70	13
30-44 Kvinnor	71	13
45-59 Män	68	14
45-59 Kvinnor	63	19
60-64 Män	72	6
60-64 Kvinnor	68	11
65-74 Män	62	22
65-74 Kvinnor	59	20
75-84 Män	46	32
75-84 Kvinnor	52	19
Totalt Män	67	15
Totalt Kvinnor	62	16

Cirka två tredjedelar av befolkningen mellan 16-74 år instämmer helt i detta påstående. Det i sin tur är en högre andel än vid mitten av 1990-talet men en lägre än vid slutet av decenniet, då tre fjärdedelar av alla instämde. En allmän skepticism mot frivilligarbetets värde under välfärdsstatens mest framgångsrika decennier och en ovana att överhuvudtaget beakta frågeställningarna slog möjligen under mitten av 1990-talet över i en lite obetänkt tilltro. Och kanske ser vi nu effekterna av ett mer ”balanserat” synsätt.

Intressant nog instämmer en betydligt mindre andel bland de äldsta i detta påstående. Det är generationer som varit med om den professionellt baserade välfärdsstatens utbyggnad efter andra världskriget och som de kan ha något andra upplevelser, värderingar och föreställningar av, än andra generationer. Intressant nog var det exakt lika stor andel som svarade ja på denna fråga bland Europas befolkningar som bland de äldsta svenskarna – alltså 49 %. Det är en avsevärt lägre andel än för resten av befolkningen.

I nedanstående tabell redovisas frågan ”Om regeringen tog sitt fulla ansvar skulle det inte finnas behov av frivilligt arbete”.

Tabell 3 ”Om regeringen tog sitt fulla ansvar skulle det inte finnas behov av frivilligt arbete”. Svar i %, uppdelat på kön och ålderskategorier

	INSTÄMMER	INSTÄMMER EJ
16-29 Män	23	65
16-29 Kvinnor	16	69
30-44 Män	15	78
30-44 Kvinnor	12	77
45-59 Män	17	77
45-59 Kvinnor	20	74
60-64 Män	22	76
60-64 Kvinnor	30	59
65-74 Män	10	77
65-74 Kvinnor	26	61
75-84 Män	11	75
75-84 Kvinnor	23	57
Totalt Män	17	75
Totalt Kvinnor	19	70

I snitt instämmer som synes inte mer än en knapp femtedel av den vuxna befolkningen i påståendet. Detta utgör ett tydligt belägg för tesen om synen på det ideella arbetet som en självständig kraft. Dock har den andel som instämmer helt i detta påstående nära nog fördubblats sedan mitten av 1990-talet. Låt oss bara påpeka att trots denna förändring är fortfarande andelen svenskar som på detta sätt instämmer i påståendet bara hälften så många som bland övriga europeiska befolkningar. I tabellen ser vi också att den kvinnliga delen av befolkningen i slutet av sin yrkesaktiva tid och i början av sin pensionstid instämmer i högre grad än männen. Det blir återigen naturligt att knyta an till den svenska välfärdsstaten och dess utformning och konstatera att kvinnor i högre grad än män har erfarenhet av välfärdsstatens brister, bland annat som anställda i offentlig sektor, och av att vara omsorgsgivare. Därigenom har man antagligen blivit mer positiva till avlönat (omsorgs) arbete.

Ytterligare ett påstående i värderingsavsnittet löd: ”Frivilligt arbete är ett hot mot avlönat arbete och används för att göra nedskärningar i samhällets utgifter.”

Tabell 4 ”Frivilligt arbete är ett hot mot avlönat arbete och används för att göra nedskärningar i samhällets utgifter”. Svar i %, uppdelat på kön och ålderskategorier

	INSTÄMMER	INSTÄMMER EJ
16-29 Män	8	83
16-29 Kvinnor	10	81
30-44 Män	8	85
30-44 Kvinnor	9	79
45-59 Män	14	81
45-59 Kvinnor	21	71
60-64 Män	11	85
60-64 Kvinnor	25	57
65-74 Män	19	69
65-74 Kvinnor	21	75
75-84 Män	16	77
75-84 Kvinnor	16	65
Totalt Män	11	81
Totalt Kvinnor	16	74

Ännu en gång stärks tesen om det ideella arbetet som en självständig kraft. Endast omkring var sjunde person instämmer, medan den helt dominerande gruppen tar avstånd från påståendet. Också här infinner sig ett ålders- och ett könsmonster. Det är framförallt de medelålders och lite äldre kvinnorna som instämmer i något högre grad. De yngre däremot instämmer i klart lägre grad. Även här antar vi att det kan finnas kopplingar till de omstruktureringar och förändrade förutsättningar för välfärdsstaten som vi (men inte minst de äldre) ställts inför under senare år.

I nedanstående tabell redovisas frågan ”Alla har en moralisk skyldighet att göra frivilligt arbete någon gång i sitt liv”.

Tabell 5 ”Alla har en moralisk skyldighet att göra frivilligt arbete någon gång i sitt liv”. Svar i %, uppdelat på kön och ålderskategorier

	INSTÄMMER	INSTÄMMER EJ
16-29 Män	47	47
16-29 Kvinnor	58	38
30-44 Män	57	36
30-44 Kvinnor	56	36
45-59 Män	65	29
45-59 Kvinnor	59	35
60-64 Män	69	26
60-64 Kvinnor	68	29
65-74 Män	78	18
65-74 Kvinnor	74	24
75-84 Män	68	23
75-84 Kvinnor	68	18
Totalt Män	60	33
Totalt Kvinnor	61	33

Nästan två tredjedelar av befolkningen mellan 16-74 år instämmer i detta påstående. Denna andel har ökat starkt sedan mitten av 1990-talet, då betydligt mindre än hälften instämde i påståendet. Då låg Sverige och svenskarna klart under genomsnittet i Europa. Vad vi antagligen åser nu är en legering av en fortskridande europeisering och ett fortsatt inflytande från folkrörelsetraditionen. Här ser vi också skillnader i åldrar och de yngre instämmer i lägre grad i påståendet än vad den äldre delen av befolkningen gör. Möjligen är dessa skillnader i första hand livscykelrelaterade. Dock vet vi att andelen bland de yngsta som instämmer i påståendet har ökat, vilket stärker tesen om att vi är på väg mot mer europeiska värderingsmönster.

Den sista frågan lyder ”Engagemanget i frivilligt arbete hjälper människor att ha en aktiv roll i ett demokratiskt samhälle” och redovisas i nedanstående tabell.

Tabell 6 ”Engagemanget i frivilligt arbete hjälper människor att ha en aktiv roll i ett demokratiskt samhälle”. Svar i %, uppdelat på kön och ålderskategorier

	INSTÄMMER	INSTÄMMER EJ
16-29 Män	81	6
16-29 Kvinnor	87	4
30-44 Män	89	4
30-44 Kvinnor	87	5
45-59 Män	92	4
45-59 Kvinnor	87	5
60-64 Män	87	7
60-64 Kvinnor	79	2
65-74 Män	85	6
65-74 Kvinnor	79	7
75-84 Män	75	9
75-84 Kvinnor	76	3
Totalt Män	86	5
Totalt Kvinnor	84	5

I detta påstående instämmer en mycket stor andel av befolkningen. Andelen har stigit avsevärt sedan mitten av 1990-talet, trots att vi redan då låg mycket högt i ett europeiskt perspektiv. Gruppen äldre instämmer i något lägre grad. Detta är något överraskande med tanke på folkrörelsetraditionen.

En summering av värderingsmönstret kan sammanfattas så att folkrörelsetraditionen verkar fortsätta att utöva inflytande. Likaså verkar det värderingsmässiga stödet för ideellt arbete vara förhållandevis stabilt, både när det gäller olika åldrar och kön. Det finns vissa generationsskillnader och de yngre generationerna visar till en del upp en något annan värderingskarta än äldre. I stort verkar inte värderingsmönstren skilja sig åt särskilt mycket mellan könen. Låt oss dock understryka att det gängse mönstret med att kvinnor ger ett mer oreserverat stöd för välfärdsstatens nuvarande utformning – med bland annat entydiga satsningar på professionella insatser – verkar ge ett visst genomslag i svaren. Sammanfattningsvis är vi möjligen på väg mot en ny legering mellan ett ökat inflytande från det övriga Europa – bland annat i form av ökande ”moraliska” anspråk – samtidigt som den svenska folkrörelsetraditionen med en mer bestämd ”politisk” samhällshorisont fortsätter att utöva ett starkt inflytande.

Frivilligt arbete

Hur är det då med befolkningens frivilliga/ideella och obetalda insatser? I detta resultatavsnitt diskuteras det frivilliga arbetets *utbredning* och *karaktär* samt de *förändringar* som kan iakttas över 1990-talet och i början av 2000-talet. De första och mest centrala frågorna är: Hur *vanligt* är det med frivilliga insatser? Vilka *förändringar* kan iakttas? Resultaten visas i nedanstående tabeller.

Tabell 7 Det frivilliga arbetets omfattning år 1992, 1998 och 2005. Andel (%) som utfört frivilligt arbete. Totalt samt efter kön (16-74 år).

	1992	1992	1992	1998	1998	1998	2005	2005	2005
	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor
Frivilligt arbete	48	52	44	52	53	50	51	53	49

Data pekar mot tre tydliga mönster:

- 1) Det är en mycket stor andel av befolkningen som utfört frivilliga insatser – 2005, 1998 såväl som 1992.
- 2) Den nya undersökningen pekar på en anmärkningsvärd stabilitet i engagemanget sett över tid, men andelen engagerade är en aning högre än tidigare och med en något annan inriktning. Mönstren är dock mycket stabila.
- 3) Män fortsätter att göra insatser i något högre utsträckning än kvinnor, men en högre andel kvinnor är engagerade än tidigare.

När vi tittar på andelen engagerade i frivilligt arbete och relaterar detta till kön och olika ålderskategorier får vi följande resultat.

Tabell 8 Det frivilliga arbetets omfattning år, 1998 och 2005. Andel (%) som utfört frivilligt arbete efter ålder och kön.

	1998	2005
16-29, Män	50	39
16-29, Kvinnor	47	43
30-44, Män	55	59
30-44, Kvinnor	57	60
45-59, Män	62	55
45-59, Kvinnor	53	48
60-64, Män	54	56
60-64, Kvinnor	38	45
65-74, Män	45	56
65-74, Kvinnor	45	37
75-84, Män	-	32
75-84, Kvinnor	-	24

Notabelt är att i den yngsta åldersgruppen är andelen kvinnor större än andelen män. Så har det inte varit tidigare. Dessa skillnader planar dock snabbt ut och i ålderskategorin 30-44 år är män och kvinnor i stort sett lika aktiva och på en anmärkningsvärt hög nivå - den högsta bland alla åldersgrupper. Vi skulle lätt ha kunnat anta att när män och kvinnor bildar familj skulle kvinnorna få mindre tid över då de tar ett större ansvar för hem och barn, så är dock inte fallet. Kvinnors tidiga starka engagemang avtar dock i övre medelåldern, för att sedan sjunka successivt och inte vara mer än drygt hälften så stort bland dem mellan 60-74 år jämfört med 30-44 åringarna. Mäns engagemang gör istället ett drastiskt skutt uppåt i 30-årsåldern och fortsätter sedan att vara stabilt högt ända upp i 70-årsåldern. Även om både mäns och kvinnors engagemang successivt minskar, så minskar det mer för kvinnor.

Åldersmönstret har i det stora hela ett likartat utseende 2005, 1998, och 1992. Det är vuxna, ”medelålders” människor som befinner sig en bit in i yrkesaktiv ålder som oftast är engagerade i

frivilligt föreningsarbete. Kvinnornas engagemang trappas dock av fortare än männens. Männerna arbetar ideellt drygt en timme mer per månad jämfört med kvinnorna (se nedanstående tabell). De aktiva männen utför i genomsnitt 14 timmars frivilligt arbete per månad mot kvinnornas cirka 13 timmar.

Tabell 9 Det genomsnittliga antal timmar per månad som de aktiva gör frivilligt arbete. Totalt, kön.

	1992	1992	1992	1998	1998	1998	2005	2005	2005
	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor
Timmar	Ca 13	Ca 14	Ca 12	Ca 12	Ca 15	Ca 10	Ca 14	Ca 14	Ca 13

Tabellen visar att den genomsnittliga tiden som den aktive gör insatser av olika slag verkar ha *ökat något* totalt sett sedan 1990-talet. Detta är notabelt, framförallt gäller det den relativt stora ökningen i tid för kvinnor, fastän vi naturligtvis inte vet om detta är uttryck för en tillfällig fluktuation

Antalet föreningar som de frivilligt aktiva utförde insatser i är mycket stabilt sett över tid. Den senaste undersökningen pekar möjligen mot en liten minskning. Det verkar med andra ord vara så att den aktive medborgaren i genomsnitt gör *något mer insatser*, mätt i tid, men i ett *något färre antal organisationer*. Men den viktigaste och mest anmärkningsvärda rönet är den påfallande *stora stabilitet* som präglar medborgarnas engagemang.

Kan det då vara rimligt att tro att hälften av svenska befolkningen utför någon frivilliginsats i föreningslivet?² Såsom redan kommenterats, torde vår ansats dels ha en betydligt mer omfattande träffyta, dels även fånga upp ”gränshenomen” samt mer lösliga engagemang och kopplingar till föreningslivet än vad en den traditionella folkrörelseansatsen gör. I den sistnämnda förväntas medlemskap, aktivt deltagande och förtroendeuppdrag, i nu nämnd ordning vara nära kopplade till varandra. Med vår ansats blir styrelseuppdraget bara en av flera olika typer av frivilliga insatser som genomförs i föreningslivet.³ När vi jämför de uppgifter vi presenterar här med undersökningar från andra länder och från internationella komparativa studier framstår våra data som både rimliga och trovärdiga.

Den internationella europeiska jämförelsen visade, vidare, att det var en exceptionellt hög andel av de svenska frivilligt aktiva som också var medlemmar i den förening där de gjorde sin mest omfattande insats - så mycket som 85 procent 1998.⁴ I denna undersökning är andelen drastiskt lägre och totalt sett är nu bara drygt 70 % av medborgarna mellan 16-74 år medlemmar. I den allra äldsta gruppen, den mellan 75-85 år, är dock andelen fortfarande så hög som 90%. Det finns också könsskillnader i undersökningen som visar att männen i högre utsträckning än kvinnorna är medlemmar. Totalt sett är det ändå frågan om en *remarkabel förändring som vittnar om att folkrörelsemodellen på denna centrala punkt snabbt verkar vittra samman*, samtidigt som vi kommer att likna det övriga Europa – där i genomsnitt 60 % av de aktiva också var medlemmar vid mitten av 1990-talet. Tillika är detta ett resultat som pekar mot att vår ansats i högre utsträckning än en ansats som utgår från medlemskap kan fånga upp den faktiska aktivitet som pågår.

En annan intressant fråga för vår undersökning blev om de traditionella folkrörelseinspirerade *formerna för frivilligt arbete* också minskar allmänt sett i föreningslivet, till förmån för nya former för engagemang? Låt oss därför i nedanstående tabell se på vad människor gör i föreningslivet - vad består de frivilliga insatserna av? Vilka förändringar kan man iaktta?

Tabell 10 Den frivilliga insatsens karaktär 1992, 1998 och 2005. Andel (%) som gjort olika typer av insatser

	1992	1998	2005
Utbildning eller ledarskap	24	21	23
Styrelseuppdrag/ adm 5	58	56	70
Information/opinionsbild.	14	15	15
Penninginsamling	26	20	17
Direkta hjälpinsatser	12	12	14
Andra insatser	3	16	14

I tabellen ovan redovisas fördelningen av insatser i den föreningstyp som respondenten ägnat *mest tid*. Tabellen visar att traditionella typer av föreningsinsatser såsom styrelseuppdrag och administration, informations/opinionsarbete och utbildning/ledarskap är anmärkningsvärt stabila, med undantag av

styrelseuppdrag och/eller administrativa insatser som har ökat. Andelen som samlar in pengar förefaller däremot minska över tid. Bössinsamling, försäljning av lotter och liknande verkar vara på tillbakagång till förmån för mer ”professionella” insamlingsmetoder men också genom att medborgarna ger stöd via postgiro/bankgiro eller penninggåvor via hemsidor. Andelen som uppger att de gör ”andra insatser” har däremot ökat drastiskt och verkar nu stabilisera sig på en hög nivå⁵. Åtskilliga av svaren i denna kategori bildar ett mönster av en icke-traditionell typ - det handlar om föga formaliserade insatsformer: skjutsning av barn eller pensionärer, att arrangera underhållning, tvätta kläder åt ishockeylag, etc., och tillfälligt frivilligarbete som går att karaktärisera som *insatser i det formaliserade föreningslivets utkanter*. Låt oss här lägga till att könsskillnaderna är anmärkningsvärt små inom de olika kategorierna av uppgifter. Inte heller när det gäller skilda åldrar finner vi särskilt stora skillnader, med visst undantag för de äldsta som naturligen gör mindre direkta utåtriktade insatser och mer verkar inrikta sig på ”inre” arbete i föreningen.

Kanske är de olika ansatserna i undersökningar om föreningsengagemang inte bara en förklaring till olika resultat i omfattning på detta engagemang utan också en förklaring till olikheterna i de iakttagna förändringsmönstren: Vi ser en liten ökning i engagemanget medan exempelvis Petersson et al (1998) och Vogel m.fl. (2002) rapporterar en minskning av medlemskap, deltagande och förtroendeuppdrag i föreningar.

Engagemang och föreningstyp

Vilka föreningstyper är det som samlar flest frivilliga vid slutet av 1990-talet och början av 2000-talet? Frågan var identiskt formulerad när den ställdes 1992 och 1998. Svaren ger sålunda ett underlag för att utröna inom vilka delar av föreningslivet som frivilliga insatser utförs och vilka förändringar som skett.

Tabell 11 Andel (%) i befolkningen mellan 16-74 år som utfört frivilliga insatser inom olika organisationstyper 1992, 1998 samt 2005 – det sistnämnda året uppdelat på kön (procenttalen är avrundade uppåt och neråt på sedvanligt sätt).

FRIVILLIGA INSATSER	1992	1998	2005	2005 MÄN	2005 KVINNOR
1) Humanitär hjälporganisation	3	5	2	2	3
2) Föräldraförening	5	3	5	4	5
3) Handikapp/patientförening	2	2	1	1	2
4) Invandrarorganisation	1	1	1	1	1
5) Kvinnoorganisation	1	1	0	0	1
6) Pensionärsorganisation	1	2	2	2	2
7) Församling i Svenska Kyrkan	2	4	3	2	5
8) Annan kyrka/kristet samfund	3	3	3	2	4
9) Annat religiöst samfund	0	0	0	0	0
10) Nykterhets/antidrogförening	1	1	1	1	0
11) Lokal sammanslutning för social fråga	1	1	1	1	1
12) Grupp för internationell fråga	1	1	0	0	0
13) Ordenssällskap	3	2	1	2	1
14) Frivilliga insatser inom offentlig sektor	2	2	3	2	4
15) Annan org. med hum/soc. inriktning	0	1	1	0	1
16) Idrottsförening	16	19	20	23	18
17) Friluftsförening	3	3	4	6	2
18) Miljöorganisation	1	1	0	0	0
19) Kultur/musik/dans/teater	7	7	5	5	5
20) Annan hobbyförening	5	3	3	3	2
21) Fredsorganisation	0	0	0	0	0
22) Motororganisation	3	2	2	4	1
23) Förening för boende	5	6	8	9	7
24) Aktieägarförening	0	1	0	1	0
25) Frivillig försvarsorganisation	3	3	2	2	1
26) Konsumentkooperativ	0	1	0	0	0
27) Annat kooperativ	3	2	3	3	2
28) Lokal aktionsgrupp	1	1	1	1	0
29) Fackförening	6	6	4	4	4
30) Politiskt parti	2	3	2	2	2
31) Studentförening	1	2	2	2	1
32) Annan förening	0	4	2	1	3

Det är slående hur stabilt engagemanget är när det gäller inriktning som medborgarnas engagemang tar sig, liksom att medborgarna verkar vilja fortsätta att vara engagerade inom ett brett spektrum av föreningstyper, olika både till utformning och till målsättning. Nu liksom i början av 1990-talet är det idrottsföreningarna som samlar flest frivilliga. Här finns det dock en långsiktig tendens till ökning. Nu

fylkas 20 procent av den svenska befolkningen mellan 16-74 år och gör en mängd mycket olikartade insatser inom idrottsföreningarnas hägn. Männen är fortfarande mer aktiva inom idrotten än kvinnorna men skillnaderna är inte längre särskilt stora. Även i andra europeiska länder är idrottsföreningar en viktig arena för frivilligt engagemang, visar internationella jämförelser (Gaskin & Davis Smith, 1995; Davis Smith, 1998; Jeppsson Grassman & Svedberg, 1995).

En notabel förändring i den nya undersökningen är att insatserna i humanitära organisationer minskar, liksom engagemanget i fackföreningar, frivilliga försvarsorganisationer samt kultureller organisationer. Dock är förändringarna relativt små och kan möjligen vara uttryck för tillfälliga fluktuationer. Kvinnor är överlag mer aktiva i religiösa organisationer, i ideellt arbete i offentlig regi samt inom andra organisationer på det sociala området. Män är mer aktiva inom boendeorganisationer, motororganisationer, friluftorganisationer (här ingår bland annat jakt- och fiskeföreningar) samt, såsom redan nämnts, inom idrottsområdet. Sammantaget visar det frivilliga arbetet upp en del traditionella könsmonster, men de är inte så starka som många kanske föreställer sig. Om vi så utgår från hur detta stora engagemang fördelar sig bland olika åldersgrupper får vi följande utfall.

Tabell 12 Andel (%) i befolkningen mellan 16-84 som utfört frivilliga insatser inom olika organisationstyper 2005, uppdelat på ålder

FRIVILLIGA INSATSER	16-29	30-44	45-59	60-64	65-75	75-84
1) Humanitär hjälporganisation	2	2	1	5	3	0
2) Föräldraförening	1	11	5	0	0	0
3) Handikapp/patientförening	1	2	1	4	1	2
4) Invandrарorganisation	1	1	0	1	1	0
5) Kvinnoorganisation	1	1	0	1	0	0
6) Pensionärsorganisation	0	0	0	0	10	13
7) Församling i Sv Kyrkan	2	3	3	5	6	4
8) Annan kyrka/kristet samfund	1	3	3	4	6	4
9) Annat religiöst samfund	0	0	0	0	0	0
10) Nykterhets/antidrogförening	1	1	1	0	1	3
11) Lokal sammanslutning för social fråga	2	1	0	1	1	0
12) Grupp för internationell fråga	0	1	0	0	0	0
13) Ordenssällskap	0	1	1	6	5	2
14) Frivilliga insatser inom offentlig sektor	3	4	3	2	1	0
15) Annan org. med hum/soc. inriktning	0	0	1	0	1	1
16) Idrottsförening	20	28	22	7	6	2
17) Friluftsförening	2	6	5	3	5	0
18) Miljöorganisation	0	0	1	1	1	0
19) Kultur/musik/dans/teater	6	5	5	4	4	2
20) Annan hobbyförening	3	2	3	4	5	1
21) Fredsorganisation	0	0	0	1	1	0
22) Motororganisation	1	3	3	3	3	1
23) Förening för boende	2	9	11	12	6	3
24) Aktieägarförening	0	0	1	1	0	0
25) Frivillig försvarsorganisation	2	2	1	1	0	0
26) Konsumentkooperativ	0	0	1	0	0	0
27) Annat kooperativ	0	5	3	3	1	0
28) Lokal aktionsgrupp	1	1	1	0	0	0
29) Fackförening	1	5	6	8	1	0
30) Politiskt parti	1	1	2	5	1	1
31) Studentförening	6	1	0	0	0	0
32) Annan förening	1	2	3	3	3	0

Det är bara engagemanget i boendeföreningar och idrottsföreningar som når upp till tvåsiffriga tal inom en viss ålderskategori. I flera organisationstyper ser dock vi en stark koppling till ålder på lite olika sätt. Engagemang i föräldraföreningar, studentföreningar och pensionärsorganisationer är självklart starkt åldersrelaterade. Men det är bara engagemanget bland föräldrar och pensionärer som når upp till

tvåsiffriga tal i respektive ”naturliga” åldersgrupp. När det gäller humanitära organisationer, Svenska kyrkan, religiösa organisationer, nykterhetsorganisationer, ordenssällskap och politiska partier kan man notera att engagemanget ökar i slutet av människors yrkesaktiva ålder. Vi har anledning att tro att det relativt sett starkare engagemanget bland äldre åtminstone till en viss del är uttryck för svårigheter att rekrytera yngre, men att vi antagligen också har att göra med livscykel fenomen. Andra typer av organisationer attraherar människor mer när de är yngre och mitt i sitt yrkesaktiva liv, som till exempel idrottsföreningar, friluftsföreningar, ”annat kooperativ”, föreningar för boende och fackföreningar. Sedan finner vi några organisationstyper som attraherar unga, till exempel kulturorganisationer och vad som kallas ”lokala grupper för sociala frågor”. Frivilliga insatser inom offentlig sektor har vuxit så pass mycket under senare år att vi inte med någon säkerhet kan uttala oss om vilka åldersgrupper som dras dit.

En fortsatt granskning visar att vi återfinner de största könsmissiga skillnaderna i engagemanget i socialt inriktade organisationer (dit räknar vi de 15 första organisationstyperna i ovanstående uppräkningslista). Här skiljer sig män och kvinnor markant åt. Även om engagemang i socialt inriktade organisationer kommer mycket högt också för män är det ändå 10 procent skillnad mellan könen.

Sammanfattningsvis kan man säga att i olika åldrar och med hänsyn till kön öppnas lite olika *möjlighetsstrukturer* men också något av *”ofrånkomlighetsstrukturer”* på så sätt att man utsätts för tryck att engagera sig. Men låt oss samtidigt understryka att för mycket av allt det engagemang vi redovisar här verkar inte just dessa faktorer ha någon avgörande betydelse.

Det frivilliga arbetets bestämningsfaktorer

I det här avsnittet kommer vi att undersöka olika så kallade bestämningsfaktorer för det frivilliga arbetet. Vi kommer att pröva olika variabler och börjar med utbildningsnivå (den högsta avslutade) dels för män och dels för kvinnor.

Tabell 13 De frivilligt engagerades utbildningsnivå, uppdelat på kön: män

	GRUNDLÄGGANDE OBLIGATORISK UTBILDNING, INKLUSIVE REALSKOLA OCH FACKSKOLA	GYMNASIUM	HÖGSKOLA
GÖR FRIVILLIG A INSATSER %	41 %	58 %	51 %

Vi ser att det finns ett mycket tydligt samband mellan den enskildes utbildningsnivå och beredskapen att göra frivilliga insatser såtillvida att män som har gymnasieutbildning eller högskoleutbildning är mycket mer engagerade än andra.

Om vi sedan tittar på kvinnor och utbildning får vi följande mönster.

Tabell 14 De frivilligt engagerades utbildningsnivå, uppdelat på kön: kvinnor

	GRUNDLÄGGANDE OBLIGATORISK UTBILDNING, INKLUSIVE REALSKOLA OCH FACKSKOLA	GYMNASIUM	HÖGSKOLA
GÖR FRIVILLIG A INSATSER %	30%	50%	60%

Inte ens en tredjedel arbetar ideellt (gör frivilliga insatser) i den grupp kvinnor som har lägst utbildningsnivå. Detta är en anmärkningsvärt låg andel, medan däremot andelen med frivilligt engagemang bland dem med högskoleutbildning är mycket hög. Vi kan lägga fast att det för kvinnor finns ett mycket starkt samband mellan utbildningsnivå och att göra frivilliga insatser. Några möjliga förklaringar är att högre utbildning exponerar människor i sitt avlönade arbete för fler arenor, samtidigt som den här gruppen kvinnor generellt sett är mer resursstark och sannolikt mer attraktiv för en ideell/frivilligsektor som tenderar att ställa alltmer och alltfler specifika krav på dem som skall göra insatser.

Vi börjar här kunna ana konturerna till ett resursmönster: ju högre utbildning, desto större sannolikhet för att individen är frivilligt aktiv. Detta mönster var mindre framträdande vid 1992 års mätning än vid 1998 och 2005 års mätningar. Går vi vidare i analysen och tittar på sambandet mellan ett frivilligt engagemang och egen inkomst så förstärks detta resursmönster.

Tabell 15 De frivilligt engagerades inkomst i kronor (2004), uppdelat på kön: män

INKOMST I KRONOR	MINDRE ÄN 120 000	120 000 – 249 000	250 000 – 374 000	375 000 OCH MER
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	34 %	48 %	62 %	68 %

Desto mer männen har i egen inkomst desto större sannolikhet att man arbetar frivilligt.

I följande tabell kan vi se hur förhållandet mellan kvinnors egen inkomst och frivilligt arbete ser ut.

Tabell 16 De frivilligt engagerades inkomst i kronor (2004) samt uppdelat på kön: kvinnor

INKOMST I KRONOR	MINDRE ÄN 120 000	120 000 – 249 000	250 000 – 374 000	375 000 OCH MER
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	36 %	50 %	63 %	68 %

Som vi ser framträder ett extremt likartat mönster mellan män och kvinnor. Sammantaget framträder för både män och kvinnor ett entydigt resursmönster när det gäller sambandet mellan benägenheten att göra frivilliga insatser och den egna inkomstnivån.

Vi har också tittat på facklig tillhörighet och sambandet med ideellt arbete men nu inte gjort någon uppdelning på kön.

Tabell 17 De frivilligt engagerade och medlemskap i fackförening

GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	MEDLEM FACKFÖRENING			
	Ja, LO (t ex Metall, kommunal)	Ja, TCO (t ex HTF, SIF, SKTF)	Ja, SACO (t ex CF, SSR, JUSEK)	Ja, annan fackförening
	48 %	59 %	64 %	69 %

Tillhör man LO-kollektivet gör man i lägre utsträckning frivilliga insatser. Lägst andel som gör frivilliga insatser bland de förvärvsarbetande finner vi dock bland dem som inte tillhör någon fackförening alls. Dessa resultat ligger i linje med vad vi kan förvänta oss och vad vi funnit i tidigare undersökningar. Låt oss dock göra läsaren uppmärksam på att bara det faktum att man förvärvsarbetar (oberoende om man är med i facket eller inte) ökar chanserna för att man skall vara frivilligt engagerad.

Skillnaderna i utbildning och andra socioekonomiska förhållanden mellan frivilligt aktiva och övriga var ännu större i andra länder än Sverige, det visade den komparativa Eurovolundersökningen (Gaskin & Davis Smith, 1995; Jeppsson Grassman & Svedberg, 1995). I Sverige förefaller dock betydelsen av utbildning och inkomst ha förstärkts under 1990-talet och i början av 2000-talet, när det gäller frivilliga insatser i föreningslivet. En av flera förklaringar till dessa förhållanden kan ligga i att det ställs allt större krav på de frivilligas kompetens. Den ”meritokratisering” av frivilligengagemanget som påtalats av utländska forskare (Gaskin & Davis Smith, 1995; Davis Smith, 1998) har med stor sannolikt också betydelse för svenska förhållanden. Allt oftare krävs särskild kompetens för frivilliga uppdrag.

Hur och var man bor kan ses som indikator både på socioekonomiska resurser och mer komplexa förhållanden som hänger samman med grannskapsrelationer, sociala arenor och livsstil. I 1998-års undersökning föll *ortstypen för boendet* ut som betydelsefull faktor för frivilligengagemanget och med starkare samband än i 1992-års mätning. Människor i storstäder var i betydligt mindre utsträckning frivilligt aktiva än människor i andra tätortstyper och framför allt än de som bodde på landet. I nästkommande tabell redovisas var de aktiva männen i studien bor i för ortstyp.

Tabell 18 De frivilligt engagerades boendeort, uppdelat på kön: män

	BOENDEORT/STORLEK			
	På landsbygden	I samhälle med 500 – 10 000 invånare	Mellanstor stad	I storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	49 %	56 %	51 %	47 %

Vi ser här att männen är mest aktiva i samhällen som har upp till 10000 invånare och sedan är lite mindre aktiva i både mindre och större ortstyper. Detta är, som vi ser, delvis nya resultat i förhållande till tidigare undersökningar, samtidigt som engagemanget fortsätter att vara stort i mindre samhällen och mellanstora städer och lägst i storstäderna.

Hur mönstret ser ut för kvinnor vad gäller boendeort och frivilliga insatser kan vi se i kommande tabell.

Tabell 19 De frivilligt engagerades boendeort, uppdelat på kön: kvinnor

	BOENDEORT/STORLEK			
	På landsbygden	I samhälle med 500 – 10 000 invånare	Mellanstor stad	I storstad (Stockholm, Göteborg, Malmö)
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	51 %	45 %	47 %	45 %

Intressant nog får vi en delvis annan bild än för männen. Mest aktiva är kvinnorna på landsbygden medan storstadskvinnorna är minst aktiva men nu tillsammans med dem som bor i mindre samhällen. Samtidigt är det viktigt att understryka att skillnaderna är relativt små.

Vi har även studerat om egen invandrabakgrund har ett samband med frivilligt arbete. Vi redovisar resultaten uppdelat på kön och först presenterar vi uppgifterna för män i följande tabell.

Tabell 20 De frivilligt engagerades bakgrund (född i annat land än Sverige), uppdelat på kön: män

	ÄR DU FÖDD I ANNAT LAND ÄN SVERIGE?		
	Ja, i ett annat nordiskt land	Ja, i ett annat europeiskt land	Ja, i ett utomeuropeiskt land
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	38 %	20 %	40 %

Bland dem som är födda i ett annat land än Sverige ser vi att aktivitetsnivån allmänt är betydligt lägre. När vi däremot granskar de män som har *föräldrar* som är födda i annat land finner vi i stort sett inga skillnader.

När det sedan gäller de aktiva kvinnorna som är födda utanför Sverige finner vi följande mönster.

Tabell 21 De frivilligt engagerades bakgrund (född i annat land än Sverige), uppdelat på kön: kvinnor

	ÄR DU FÖDD I ANNAT LAND ÄN SVERIGE?		
	Ja, i ett annat nordiskt land	Ja, i ett annat europeiskt land	Ja, i ett utomeuropeiskt Land
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	52 %	37 %	37 %

Bland kvinnor som är födda utanför Sverige framstår sambanden som mer komplexa (och oväntade). För det första ser vi att kvinnor som är födda i ett annat land än Sverige visserligen gör insatser i lägre utsträckning än kvinnor födda i Sverige men att skillnaderna ändå inte är särskilt stora. För det andra gör ändå den här gruppen invandrade kvinnor betydligt oftare insatser än motsvarande grupp män. Vi kan på goda grunder anta att det totalt mindre engagemanget bland gruppen invandrade män och kvinnor till en del sammanhänger med tillgång till avlönat arbete (se t ex SOU 2000:3). Samtidigt är det viktigt att understryka att antalet intervjuade bland de kategorier vi redovisat i de två ovanstående tabellerna är så pass litet att det inte ger underlag för alltför säkra utsagor.

Från och med 1998-års studie förde vi in en ny frågeställning där vi utgick från att en barndomsmiljö präglad av ett *föreningsengagemang hos föräldrarna* kunde tänkas vara ett slags kulturellt/socialt kapital som individen för med sig in i sitt vuxna liv. Så visade sig också vara fallet. Vi redovisar också här materialet efter kön och börjar med män.

Tabell 22 De frivilligt engagerades bakgrund (föräldrars föreningsengagemang), uppdelat på kön: män

	FÖRÄLDRARS DELTAGANDE I FÖRENINGSLIVET		
	I stor utsträckning	I viss utsträckning	I liten utsträckning eller inte alls
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	63 %	57 %	47 %

Vi kan se ett tydligt mönster där en större andel av de engagerade männen också hade föräldrar som var engagerade i ”stor” eller ”viss” utsträckning medan sambandet blir betydligt mindre när föräldrarna var involverade i ”liten” utsträckning eller inte alls.

Hur ser det då ut för de engagerade kvinnorna och deras föräldrars föreningsdeltagande?

Tabell 23 De frivilligt engagerades bakgrund (föräldrars föreningsengagemang), uppdelat på kön: kvinnor

	FÖRÄLDRARS DELTAGANDE I FÖRENINGSLIVET		
	I stor utsträckning	I viss utsträckning	I liten utsträckning eller inte alls
GÖR FRIVILLIGA INSATSER %	57 %	55 %	37 %

Vi kan se ett likartat mönster som för män. Vi kan antagligen för både män och kvinnor tala om en socialisationsfaktor. Att vara engagerad i föreningslivet kan tänkas ingå i en repertoar av möjliga handlingar men också av ideal som man har med sig från sin uppväxt och som ökar benägenheten för att själv bli aktiv och göra insatser.

Vi har också undersökt sambandet mellan att göra ideella insatser och ha barn. Det finns ett tydligt samband, såväl bland kvinnor som bland män. Att leva med barn betyder bland mycket annat att både män och kvinnor exponeras för fler sociala arenor och därmed också ökar sannolikheten att bli engagerad i olika aktiviteter.

Vi har vidare tittat på hur sambandet mellan att göra frivilliga insatser och förvärvsarbete ser ut. Vi finner som förväntat ett rätt starkt samband mellan att ha arbete och att göra frivilliga insatser, oberoende av om man arbetar heltid eller deltid.

För att få närmare grepp om vilka faktorer som, vid kontroll för andra förhållanden, ökar sannolikheten för att en person ska ägna sig åt frivilligt arbete, genomfördes i undersökningarna 1992 och 1998 en diskriminantanalys i vilken variabler inom följande områden inkluderades: ålder, kön, socioekonomiska förhållanden, familjesituation, samt boendeförhållanden och ortstyp. Dessutom prövades betydelsen av att individen utförde informella stödinsatser utanför föreningslivet. Samma modell prövades i undersökningen 2005. I ett andra steg analyserades en något utökad modell, där ytterligare några variabler inkluderades: invandrarbakgrund samt en fråga om föräldrarnas föreningsengagemang. I tabellerna nedan redovisas endast förekomsten av signifikanta samband för såväl undersökningen 1998 som 2005.

Tabell 24 Bestämningfaktorer för frivilliga insatser 1998. Totalt, för män och kvinnor

	UTBILDNING	INKOMST	BOENDEORT	INFORMELLA STÖDINSATSER.	FÖRÄLDRARS ENGAGEMANG
Samtliga	***		*	*	*
Män	*	*			
Kvinnor	**		*	*	*

* = 0,01 = p < 0,05 ** = 0,001 = p < 0,01 *** = p < 0,001

Tabell 25 Bestämningsfaktorer för frivilliga insatser 2005. Totalt, för män och kvinnor

	UTBILDNING	INKOMST	INFORMELLA STÖDINSATSER	FÖRÄLDRARS ENGAGEMANG	ÅLDER
Samtliga	**	***	**	**	
Män	*	**	**	*	*
Kvinnor	*	*			

* = 0,01 = $p < 0,05$ ** = 0,001 = $p < 0,01$ *** = $p < 0,001$

Som vi ser är mönstren likartade mellan studierna från 1998 och 2005. Som förväntat fortsätter utbildningsnivå, den enskildes inkomstnivå, att man är engagerad i informella stödinsatser och att ens föräldrar var engagerade i ideellt/frivilligt arbete att vara signifikanta bestämningsfaktorer vid kontroll för andra variabler och om man utgår från allt frivilligarbete. Vid den första undersökningen 1992 framträdde både kön och ålder som i sig signifikanta förklaringsfaktorer till det frivilliga engagemanget. Så var inte fallet 1998 men i 2005 års undersökning dyker ålder åter upp som en bestämningsfaktor när det gäller män. När det gäller kön har vi sett har det skett en viss utjämning mellan män och kvinnor. Åldersmönstret - där de yngsta och de äldsta minst ofta är aktiva - finns fortfarande men blir inte signifikant i denna modell.

En första uppsummering – de frivilliga insatserna

Det mest intressanta resultatet är att medborgarnas engagemang är så fortsatt *högt* och så anmärkningsvärt *stabil*. Drygt 50 procent av befolkningen gör ideella insatser och den tid medborgarna lägger ner på insatser ökar något. I snitt satsar den enskilde aktiva individen cirka 14 timmar per månad på att göra ideella insatser, det vill säga tre och en halv timmar i veckan. I slutet på 1990-talet låg motsvarande insats på 12 timmar. Det här gör de svenska medborgarna exceptionellt aktiva i ett internationellt perspektiv. Det är bara i USA, Norge och Holland som vi kan finna lika stor andel av befolkningen som gör insatser i ideella organisationer. Allt tal om ett minskat engagemang (och därmed en snabb erosion av det sociala kapitalet) får alltså inte något stöd i våra studier. Det betyder naturligtvis inte att vi på något enkelt sätt har ”rätt” och de andra har ”fel”, utan det skall snarare tolkas som att vi mäter lite olika saker. Dock; finns det anledning att inte godta en ensidigt negativ beskrivning av utvecklingen.

Värderingsmässigt har det ideella arbetet ett fortsatt mycket starkt stöd bland medborgarna. I huvudsak ser man det ideella arbetet som en *självständig egen kraft* som man inte vill blanda ihop eller jämföra med vare sig lönearbete eller hushållsarbete men inte heller med tungt vård- och omsorgsarbete och alla de behov som finns inom det området.

De som arbetar ideellt gör ofta insatser i mer än en organisation. Det sammantagna antalet organisationer där man gör insatser är i stort sett stabilt. Vi kunde vid undersökningarna på 1990-talet visa att de svenska medborgarna i anmärkningsvärt hög grad också var medlemmar i den organisation där man arbetade ideellt - folkrörelsemodellen verkade i den meningen ha stått sig stark. Så ser det inte ut i resten av världen, utan där är bara omkring hälften av alla aktivister medlemmar i den organisation där man engagerar sig. I den nya undersökningen minskar dock andelen medlemmar bland dem som gör insatser med 15 procent. Det är med alla mått mätt en snabb minskning. Vi tycks närma oss de betingelser som gäller i de flesta länder i Europa och Nordamerika. Dessutom har medlemsavgifter varit en viktig finansieringskälla och bidragit till ökat oberoende från både stat och privat näringsliv.

I svensk och skandinavisk folkrörelsetradition finns en stark koppling mellan att göra insatser, vara medlem och få möjligheter till inflytande genom demokratiska beslutsprocesser. Denna modell och detta starkt förhärskande folkrörelseideal står inför stora svårigheter och verkar vittra sönder. Istället tycks vi nu raskt få en ny grupp av vad vi skulle kunna kalla *volontärer* som i mindre grad tar del i och ansvarar för organisationen i sin helhet. Den här typen av organisering verkar främst växa inom det sociala området – inte minst med offentliga verksamheter som påskyndare och ”medarrangörer”. Kvinnor är i än lägre grad än männen medlemmar och vi kan möjligen koppla detta till en ny tradition där man verkar vara *beredd att göra insatser men inte på något självklart sätt vill vara medlem och inte heller ta ansvar för organisationen*. Vi skall inte överbetona detta då 70 % alltså är medlemmar, men andelen har ändå sjunkit dramatiskt i förhållande till hur det var för 10 år sedan då 85 % av aktivisterna också var medlemmar.

Till sitt innehåll verkar de frivilliga insatserna inte genomgå några drastiska förändringar från det förra undersökningstillfället, däremot finner vi svenska särdrag och vi kan se vissa långsiktiga förändringstendenser. Traditionella föreningsinsatser som att genomföra utbildningar, utöva ledarskap, föra ut information och bedriva opinionsbildning synes vara stabila. Penninginsamling tycks minska långsamt och trenden blir tydlig om vi tar startpunkt i 1992-års studie. Styrelseuppdrag och administration är fortsatt de vanligaste uppgifterna och har en unikt hög och till och med växande omfattning i Sverige. De direkta sociala insatserna tycks öka något medan det vi kallar ”andra insatser” – insatser av lite lösligare mer ad-hocartat slag – är mycket mer omfattande än de var i början av 1990-talet. Denna utveckling kan tolkas på två sätt. *Dels* som att stabilitet och kontinuitet karaktäriserar innehållet i de ideella insatserna och därmed en hel del av organisationernas utformning. *Dels* som en utveckling där de sociala insatserna verkar öka och att ett lösligare mindre formaliserat engagemang verkar få en mycket större plats, samtidigt som vi vet att organisationerna genomgår olika former av professionaliseringsprocesser där gamla föreningsformer får ge vika för betalda och professionella inslag. Det finns empiriskt underlag för båda tolkningarna, så allt beror på vad vi väljer att betona. Tilläggs bör att kvinnorna sakta men säkert har tagit allt större plats i styrelsesammanhang och att de tidigare starka könsskillnaderna håller på att försvinna. Dock återstår naturligtvis ett steg, som vi inte här har underlag för att genomföra, nämligen att granska *vilka* typer av styrelseuppdrag kvinnor respektive män har/får.

Idrotten fortsätter att vara den slags frivilligorganisation där den allra största gruppen medborgare gör insatser (det är naturligtvis också där vi finner flest aktiva). De 20 procent av alla vuxna som utför ideellt arbete inom idrotten utgör betydligt mer än en miljon människor. I ett internationellt perspektiv är det en unikt hög andel av befolkningen. Det är fortfarande något fler män än kvinnor som gör insatser inom idrotten men skillnaderna blir allt mindre. Vi kan också konstatera att det skett en viss minskning när det gäller engagemanget i de direkt socialt inriktade organisationerna, liksom insatserna minskat något i fackföreningar, frivilliga försvarsorganisationer och kulturelaterade organisationer. Andelen av befolkningen som nu gör insatser i kvinnoorganisationer, organisationer med internationell inriktning, fredsorganisationer och miljöorganisationer är mycket låg och verkar dessutom sjunka. Inte i något av fallen kommer andelen av befolkningen som gör insatser ens upp i *en* procent. Engagemanget har däremot ökat i föreningar för boende, föräldraföreningar samt friluftorganisationer. Insatserna i direkta

politiska organisationer är unikt låga och verkar möjligen fortsätta att sjunka. Det är nu mindre än två procent som gör sådana här slags insatser. De sistnämnda ökningarna och minskningarna bör betraktas med viss försiktighet – det kan vara fråga om tillfälliga fluktuationer såväl som mer långsiktiga tendenser.

Möjligen vågar vi tro att minskningen bland de socialt inriktade organisationerna, inkluderat de religiösa, verkar vara mer stabil. Kanske tar sig medborgarnas sociala intresse *just nu* nya former, vilket vi kunde se i samband med till exempel Tsunamikatastrofen. Människor ger möjligen pengar i stället för att som traditionellt ge av sin tid i form av insatser. Låt oss dock påminna att det också kan ske en slags intern omfördelning inom föreningsväsendet så att till exempel en större andel direkt socialt stöd ges inom till exempel idrottens ramar. Våra data pekar mot en sådan utveckling. Det avgörande är dock att varken minskningen i engagemang i de sociala organisationerna eller i andra organisationer totalt sett verkar krympa det ideella engagemanget bland befolkningen. Detta fortsätter, som vi sett, att vara anmärkningsvärt högt och istället verkar det ske en viss *omfördelning av engagemanget*, både mellan organisationstyper och när det gäller uppgifter.

Om vi går över till att granska vilka bestämningsfaktorer som tycks påverka frivilligt arbete ser vi att *högre utbildning* och *högre inkomst* ökar sannolikheten för att man arbetar ideellt. Detta är ett mönster som gällt vid alla tre undersökningstillfällena men det har blivit starkare efter hand. En viktig förklaringsfaktor är vidare föreningstraditionen i den egna uppväxtfamiljen. Liksom i tidigare undersökningar finner vi att personer uppvuxna i föreningsaktiva familjer är mer aktiva än de som inte har med sig sådan slags traditioner. De tre ovannämnda faktorerna intar en särställning som bestämningsfaktorer, tillsammans med att man gör, vad vi kallar, informella insatser utanför det egna hushållet.

Vi har också funnit ett visst samband mellan att ha arbete och att göra frivilliga insatser. Vidare har vi kunnat visa på att medborgare som är medlemmar i ett tjänstemannafack är något mer aktiva än dem som tillhör LO eller inget fack alls. När vi granskar anställningsgrad, så ökar andelen ideellt arbetande något

bland dem med heltidsanställning. Speciellt tydligt är det för kvinnor. Att ha barn verkar dessutom öka individernas interaktionsyta, till exempel på så sätt att man träffar fler och olika slags människor. Detta får till resultat att både män och kvinnor med barn i större utsträckning än andra gör frivilliga insatser. När det gäller boendeort är de kvinnor som bor på landbygden mest aktiva och de som bor i en storstad minst aktiva. Män är däremot mest aktiva i småsamhällen och mindre städer. Skillnaderna är inte särskilt stora men generellt verkar de som bor i de tre storstadsområdena minst aktiva.

Personer som är födda utanför Sverige gör i lägre grad insatser än de svenskfödda. Det gäller för båda könen. En viktig förklaringsfaktor verkar vara om man har tillgång till betalt arbete. Genom ett arbete och därmed oftast en arbetsplats får man också tillgång till en arena som ger möjlighet till mötesplatser och kontakter, som i sin tur kan leda in till ett frivilligengagemang.

Frivilligt arbete visar, som vi redan sett, upp vissa könsmonster. En något större andel män gör insatser. Män och kvinnor är därutöver aktiva i lite olika sammanhang. Män gör lite mer insatser inom idrott och kvinnor lite mer i sociala organisationer. Män gör mer omfattande insatser, mätt i tid, än kvinnor. Könsskillnaderna är förhållandevis små när det gäller de ideella insatsernas karaktär. De könsmässiga skillnaderna är kanske inte så stora som vi kunde förvänta oss, men man kan ändå se att kvinnor är mer förankrade i direkt socialt inriktade sammanhang.

Ålder verkar, utöver de ovan nämnda faktorerna vara en viktig förklaringsfaktor när det gäller frivilligt arbete. Ålder kan sägas strukturera både inriktning och typ av insatser. När det gäller de frivilliga insatsernas karaktär ser vi tydliga åldersmonster. Många uppdrag eller insatser får man/tar man på sig först i medelåldern eller mitt i den yrkesverksamma tiden. De yngsta och äldsta är mindre aktiva överlag. *Men de medelålders (det vill säga de mellan 30-45 år) är de mest aktiva och verkar ha stort inflytande över organisationerna.* Det nya och kanske mest intressanta när det gäller ålder är att 40-talisternas starka dominans verkar hålla på att brytas till fördel för en yngre generation som nu i stor skala verkar axla uppgifter och insatser av olika slag. Mot bakgrund av de tidigare studierna hade vi anledning att befara att

glapp/hinder skulle uppstå i kölvattnet på 40-talsgenerationens exempellösa aktivism och inflytande, så verkar dock inte vara fallet.

Trots det vi nu sagt men tack vare att det ideella engagemanget har en sådan väldig utbredning i landet så återfinner vi i avsevärd utsträckning de engagerade i alla åldrar, i alla klasskikt, bland män och kvinnor, bland arbetande och arbetslösa och bland såväl etniska svenskar som invandrare. Dock är arketyper av den medborgare som gör en insats en redan aktiv man eller kvinna mitt i karriären som är välutbildad och välförankrad socioekonomiskt, som har barn och är svenskfödd som kommer från en familj med tradition av föreningsarbete, som har fler och antagligen tätare informella nätverk än andra och som dessutom gör informella insatser (till exempel för en anhörig eller granne) vid sidan av sitt övriga engagemang och det ideella engagemang vi här försökt ringa in.

Några övergripande förklaringsmönster framträder. Ett första mönster har att göra med *tillgång till sociala arenor* och den betydelse detta har för frivilligt engagemang och medborgarskapets gestaltningar. Det andra mönstret är utbildningsfaktorns och inkomsternas stora och ökande betydelse. Det tredje mönstret handlar om traditioner och kultur i vidare mening.

Informella stöd- och hjälpinsatser – mönster under 1990-talet och i början av 2000-talet

Vid sidan av de insatser och aktiviteter som engagerar människor i anslutning till frivilligorganisationer, inkluderade vi redan i den första nationella befolkningsstudien som genomfördes 1992 ett par frågor som fokuserade en annan form av medborgarengagemang. Det som avsågs var de *informella hjälp- och stödinsatser* som människor kan utföra på regelbunden basis utanför det egna hemmet, för släktingar eller för vänner, grannar eller arbetskamrater, men utan organisatorisk inramning. I den ansats som vi tillämpade var en utgångspunkt att informella hjälpinsatser kan ses som en av medborgarskapets uttrycksformer. I den nationella befolkningsstudie som genomfördes 1998 upprepades grundfrågorna med identisk lydelse. För att ringa in de informella insatserna exemplifierade vi med hjälpinsatser såsom skjutsning, matinköp, trädgårdsarbete och städning. Det var fråga om ganska konkreta former av hjälp och stöd, vilka, trots ambitionen om bredd i studien, gav frågan en relativt snäv räckvidd.

Men hjälpinsatser kan ha en mer subtil karaktär, ja präglas av en sorts osynlighet. Det gäller till exempel känslomässigt stöd i form av kontakt eller tillsyn – insatser som framför allt kvinnor utför (Jeppsson Grassman, 2001). Flera forskare har kritiskt påtalat att forskningen inom det här området just tenderat att ha en slagsida åt det konkreta och att många insatser som är mer ”osynliga” eller tas för givna därmed inte fångas upp (Horowitz, 1985; Johansson, 1991; Winqvist, 1999). Mot denna bakgrund utvidgades frågan när det ställdes i en undersökning som, år 2000, kartlade de informella insatsernas omfattning och inriktning i Stockholms län (Jeppsson Grassman, 2001). Här gavs exempel också på mindre konkreta typer av insatser, såsom just passning och tillsyn. Frågan fick då följande lydelse:

”Den här undersökningen handlar om i vilken utsträckning människor hjälper andra människor med sådant som hushållsarbete, skjutsning, trädgårdsarbete eller tillsyn, passning, annan hjälp. Hjälper du på sådant sätt regelbundet släktingar som du inte sammanbor med eller grannar, vänner eller arbetskamrater?”

Med denna formulering tillämpades frågan också i den här föreliggande nationella befolkningsstudien. Utöver frågan om informella insatser för någon *utanför* det egna hemmet, ställdes motsvarande fråga beträffande hjälp för någon särskilt omsorgsbehövande *inom* det egna hushållet. Den senare frågan ställdes vid mättillfällena 1998, 2000 samt 2005. Detta innebär sammantaget att det finns uppgifter om

människors informella insatser i nationella befolkningsstudier från 1992, 1998 och år 2005 samt för Stockholms län, år 2000. *Sammantaget* är det fråga om likheter och skillnader: Nationella urval vid mättillfällena 1992, 1998/99 samt år 2005, och ett urval baserat på befolkningen i Stockholms län vid mättillfället år 2000. Frågan som användes för att ringa in informella hjälpinsatser var identisk år 1992 och 1998 men formulerades vid mättillfällena 2000 och 2005 med en något bredare inriktning. I det här kapitlet redovisas mönster och förändringar omfattande den studerade perioden, dvs. 13 år. Den sammanfaller med en tid då en hel del förändringar skett i synen på och intresset för fenomenet informella hjälpinsatser. De mättekniska olikheterna som nämnts och till vilka vi återkommer bör man ha i åtanke vid tolkning av de förändringsmönster som presenteras. Trots dessa reservationer måste en slutsats ändå bli att det tycks ha skett en *påtaglig ökning i omfattning* på denna typ av obetalt arbete under den studerade tiden.

Begrepp och inriktningar

Vid tidpunkten för vår första befolkningsstudie fanns inte särskilt mycket forskning i Sverige om den typ av fenomen som informella insatser utgör, speciellt inte med den breda ansats som vi tillämpade. Därefter, under 1990-talet senare del och under 2000-talet, har intresset för det som ibland kallas för informell hjälp, ibland anhöringsinsatser, eller informell omsorg etc., ökat. Begreppet har kommit att framstå som mångtydigt och det används på olika sätt. Var tonvikten ligger tycks i hög grad ha att göra med vilken kunskapstradition man utgår ifrån och vilket perspektiv man anlägger. Mycket tyder också på att de olika innebörder som fenomenet tillskrivits i viss utsträckning är tidsbundna – både som uttryck för konkreta samhällsförändringar och för ideologiskt relaterade diskursförskjutningar. Det politiska intresset har också ökat påtagligt. *Anhöriga och anhörigas insatser* har kommit att synliggöras i politik och offentlig diskussion och intresset har ökat på ett sätt som saknar tidigare motsvarighet. Informella hjälpgivare har identifierats ideologiskt och politiskt som grupp i ljuset av de behov av stöd, vård av och omsorg om sjuka och funktionshindrade men framför vårdbehövande äldre människor som i ökande omfattning föreligger.

Under 1990-talet och det begynnande 2000-talet har sålunda betydelsen av medborgarnas oavlönade hjälpinsatser artikulrats, utifrån olika perspektiv och med nya förtecken. *Medborgaren som*

ansvarstagande medmänniska är ett inslag i en diskurs om civilsamhället och om behovet av ökat medborgarengagemang som fått visst genomslag, å ena sidan. I ett annat perspektiv artikuleras anhörighetskapet och hjälpgivandet i snävare termer, å andra sidan: Det är fråga om *hjälp till vård- och omsorgsbehövande närstående*, i eller utanför det egna hushållet. Tyngdpunkten ligger här på familjen och den privata sfären och hjälpmottagare antas vara en familjemedlem eller släkting. De olika perspektiven tar fasta på olika ”stötdord” och det är olika bilder av informellt hjälpgivande som framtonar. Under den här tiden har en del empiriska studier som studerar informella hjälpinsatser genomförts i Sverige (bl. a. Jeppsson Grassman, 1993, 2001; Jeppsson Grassman & Svedberg, 1999; Busch Zetterberg, 1994; Szebehely, Lingsom & Platz, 1997; Sundström & Hassing, 2000; Sundström & Johansson, 2004; Jegermalm, 2005; se också Szebehely, 2005). Det faktum att ”informella insatser” mäts på olika sätt, beroende på ämnesinriktning och forskningstradition, gör dock att jämförelser ibland blir motsägelsefulla och svåröverskådliga. Vems perspektiv som belyses har också betydelse. I Sverige har forskningen oftast utgått från hjälpmottagaren och hennes/hans perspektiv.

Ser man något bredare och framför allt internationellt kan man konstatera att forskning om informella hjälpinsatser också emanerar ur flera olika forskningstraditioner, något som fått betydelse för hur man närmat sig frågan, hur man operationaliserat ”informellt hjälparbete” och ”anhöriginsatser” – på vilka aspekter man tagit fasta vid datainsamling och analys osv. Några inriktningar har anknytning till gerontologisk forskning och omsorgsforskning. Under senare år har också betydelsen av att anlägga ett brett välfärdsperspektiv som inkluderar omsorgsdimensionen uppmärksammats (Szebehely, 1999; Anttonen, Baldock & Sipilä, 2003).

Fokus läggs här ofta på de äldsta och deras behov, de särskilda omsorgsinsatserna och/eller på samspelet mellan formell omsorg och informell hjälp. Betydelsen av att synliggöra klass- och könsmönster har påtalats inom denna typ av forskning på ett mer medvetet sätt än inom övriga inriktningar som studerar anhöriga och deras insatser. En annan inriktning har anknytning till familjesociologisk forskning, forskning om generationsmönster och familjerelationer (se exempelvis Bengtson & Silverstein 1993; Harper, 2003; Winqvist, 1999). En tredje inriktning, hittills mindre utvecklad, har anknytning till både

sociologisk och statsvetenskaplig forskning, och intresserar sig snarare för informellt hjälparbete som ett uttryck för aktivt engagemang i civilsamhället, av betydelse för lokalsamhälle, demokrati och socialt kapital (Etzioni, 1993; Davis Smith, 1998; Jeppsson Grassman & Svedberg, 1999, 2006 *under utgivning*; Putnam, 2000; Sundeen, 2001). Här är det som regel inte insatser för äldre släktingar med särskilda omsorgsbehov som specifikt fokuseras; intresset rör snarare hjälparbete i allmänhet, inte minst det som är utåtriktat, mot lokalsamhället och inte bara mot familjen. Inriktningen får betydelse för vilka aspekter som uppmärksammas och vilka metodologiska operationaliseringar man gör. Skillnader i avgränsningar och ansatser ger delvis olika resultat. Det kan försvåra möjligheten att dra slutsatser om utvecklingen över tid. Men, å andra sidan, med olika ansatser kan också kunskapen om hjälpgivarna och deras insatser breddas och nya mönster kan framträda (se vidare Jeppsson Grassman, 2001, 2003).

Att studera informellt hjälparbete ur ett brett medborgarperspektiv

I föreliggande befolkningsundersökning har syftet varit att *dels* försöka fånga upp *informella* hjälpsatser som har att göra med sådana sociala hjälpmönster som är en del av människors vardagsliv i allmänhet och göra jämförelser med tidigare studier, *dels* att särskilt fokusera de omfattande omsorgsinsatser som vissa anhöriga gör för skröpliga närstående. Utgångspunkten har varit att människors hjälpsatser för varandra kan ta sig olika uttryck. Det kan vara fråga om hjälp till någon eller några *utanför det egna hushållet*. De som får hjälpen kan ha varierande förhållanden. En del av dem som får hjälp är beroende av särskilda omsorgsinsatser. Det betyder att en del av de medborgare som regelbundet ger hjälp ger denna *till särskilt omsorgsbehövande personer*. Det kan också vara fråga om hjälp till någon man *sammanbor med* och som har särskilda hjälpbehov. Villkoren för hjälpgivarna kan antas variera påtagligt. Det kan vara stor skillnad mellan att hjälpa till genom att exempelvis skjutsa grannens barn till fotbollsträning en gång i veckan och, å andra sidan, att varje vecka ge hjälp i olika former till en skröplig gammal mamma som är i stort behov av omsorg. Det har varit *hjelpgivarens* perspektiv som fokuserats i de befolkningsundersökningar som genomförts. Med andra ord: de resultat som redovisas baseras på beskrivningar, skattningar och erfarenheter från de människor som utför någon form av hjälpsats, och inte på beskrivningar från hjälpmottagarna.

Det informella hjälparbetets omfattning

Hur vanligt är det att människor regelbundet hjälper andra, utanför det egna hushållet liksom utanför föreningslivet, i form av obetalda insatser? Hur stor omfattning i tid har deras insatser? Vilka förändringar kan man iakta över de år som de olika som våra undersökningar belyser? I nedanstående tabell redovisas de informella insatsernas omfattning vid tidpunkten för de fyra mättillfällena.

Tabell 26 Andel (%) som utfört informella hjälpinsatser i riket 1992, 1998 och 2005 samt i Stockholms län 2000. Totalt samt efter kön, för åldersgruppen 16-74 år.⁶

	1992			1998			2000			2005		
	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor	Totalt	Män	Kvinnor
Informella insatser (%)	28	29	27	30	28	31	40	38	41	52	51	54
Antal timmar/månad	12	9	15	12	11	13	18	14	21	11	9	14
BAS	1045	524	521	1104	568	536	1538	717	818	1287	641	646

Vi ser att den totala mängden insatser som människor utförde för någon utanför sitt eget hushåll framstår som rätt stabil under 1990-talet. När vi tittar på den genomsnittliga tid som de aktiva lade ner på informella hjälpinsatser finner vi så gott som inga skillnader mellan början och slutet på 1990-talet. De engagerade gör i genomsnitt 12 timmar per månad. Två typer av förändringar tycktes emellertid inträffa under 1990-talet. Andelen kvinnor som gjorde insatser ökade, medan andelen män tycktes ligga kvar på samma nivå som tidigare. Samtidigt verkade de män som utförde insatser göra något fler timmar i genomsnitt, medan kvinnorna tycktes göra något färre i jämförelse med i början på 1990-talet. Det är dock fråga om små skillnader som inte är statistiskt signifikanta. Den totala effekten blev dock att något mer insatser gjordes i slutet av 1990-talet än i början av decenniet.

Går vi vidare och jämför med resultaten från Stockholmsundersökningen⁷ som genomfördes år 2000 framstår däremot skillnaderna som stora. En *påtaglig ökning* tycktes ha inträffat, både när det gäller andel

i befolkningen som är engagerade i informellt hjälparbete och beträffande de timmar som hjälpgivarna lägger ned. Men eftersom denna undersökning genomfördes omfattande endast befolkningen i Stockholms län begränsas möjligheterna att dra slutsatser om befolkningen i sin helhet. I en jämförande analys som gjordes i anslutning till undersökningens genomförande (Jeppsson Grassman, 2001) diskuterades tre tänkbara förklaringar till de stora skillnaderna i omfattning och tid, jämfört med de tidigare undersökningarna. I huvudsak anfördes de mättekniska skillnader som redan påtalats, och där främst den bredare ansatsen antogs ha betydelse.⁸ Det framstod som något osannolikt att så stora faktiska skillnader i de informella insatsernas omfattning kunde ha uppstått bara på ett par år. Att det ändå kunde ha skett en viss ökning var dock den fjärde förklaringen som inte gick att helt bortse ifrån. Den framstår som desto mer sannolik när vi jämför med resultaten från den nu genomförda undersökningen. *På riksnivå förefaller det skett en ökning från 30 procent som var engagerade i informella insatser år 1998 till 52 procent år 2005.* Återigen, en delförklaring är säkert den bredare ansatsen år 2005, där informellt hjälparbete inte bara illustreras med konkreta insatstyper utan också med osynliga insatser som passning och tillsyn. Med största sannolikhet är dock detta inte hela förklaringen. Det framstår ändå som troligt att betydligt fler är engagerade i informellt hjälparbete idag, år 2005, än vad som var fallet i slutet av 1990-talet. Däremot förefaller inte antalet hjälptimmar i genomsnitt ökat. Här finns det snarare ett stabilt mönster på nationell nivå. Stockholmsundersökningen med sin höga nivå på hjälptimmar framstår här som ett undantag. Könsmönstret är i linje med det i de tidigare undersökningarna: informellt hjälparbete är något vanligare bland kvinnor än bland män men kvinnor utför framför allt fler timmars insatser. Männerna utför ungefär 2/3 så många timmars informellt hjälparbete som kvinnorna.

Åldersmönster

Det finns ett tydligt åldersmönster för det informella arbetets omfattning och de antal hjälptimmar man utför. Det blir särskilt tydligt om man, som i den nu genomförda undersökningen liksom i Stockholmsundersökningen, också inkluderar åldersgruppen 75-84 i urvalet. I tabellen nedan jämförs åldersmönstret i de båda nämnda undersökningarna.

Tabell 27 Andel (%) som utfört informella hjälpinsatser utanför det egna hushållet. Genomsnittligt antal timmar i olika åldersgrupper. Stockholms län (2000) samt för riket (2005).

	18-29 ÅR	30-44 ÅR	45-59 ÅR	60-74 ÅR	75-84 ÅR
2000					
Andel (%)	35 (393) ⁹	40 (472)	43 (416)	40 (261)	24 (93)
Antal tim/mån	11	16	18	26	11
2005					
Andel (%)	46 (269)	53 (385)	55 (356)	57 (254)	22 (106)
Antal tim/mån	8	9	9	20	21

Från båda undersökningarna kan man dra slutsatsen att informellt hjälparbete är vanligast bland medelålders och äldre människor. Framför allt är det de som är i åldern 60-74 år som i hög grad är aktiva och utför flest timmar. Sedan sjunker andelen aktiva. Det finns en skillnad mellan de två mätillfällena: År 2005 förefaller de bland de allra äldsta (de i åldern 75-84 år) som är engagerade utföra lika många hjälptimmar som de yngre, hjälpgivande pensionärerna. Totalt sett utförs flera hjälptimmar av de äldsta år 2005 än år 2000.

Könsskillnaderna varierar mellan de olika åldersgrupperna, både när det gäller andel som gör insatser och beträffande medelvärde för timmar. Detta mönster framstår som speciellt påtagligt i den nu genomföra undersökningen. Bland de yngre grupperna förekommer inga könsskillnader att tala om. Det gör det däremot för pensionärerna. I åldersgruppen 60-74 år dominerar kvinnorna, och bland dem i åldersgruppen 75-84 år är det ett svagt omvänt mönster när det gäller andelar i åldersgruppen som är aktiva. Men det är främst när det gäller timmar som vi ser stora variationer i åldersgrupperna och där *ökar könsskillnaderna drastiskt med åldern*. Medan män och kvinnor utför ungefär lika många hjälptimmar i åldersgrupperna 18-44 år, är skillnaden betydligt större i åldersgruppen 45-59 år. Det är emellertid bland pensionärerna som könsskillnaderna framstår som störst: bland dem som är i åldern 60-74 år är det fråga om 11 timmar för män och 26 för kvinnor. Mönstret är ännu tydligare bland dem som är 74 år och äldre: 8 timmar för män jämfört med 60 timmar för kvinnor. Även om det är fråga om små tal, som man får tolka med försiktighet, är det värt att notera att skillnaderna signifikant stora och mer påtagliga än i den tidigare

Stockholmsundersökningen. En slutsats tycks vara att det skett en *förskjutning uppåt i åldrarna mot de allra äldsta när det gäller hjälptimmar*, samt att köns/åldersmönstret är betydligt skarpare än tidigare.

Relationer och omsorgsbehov

Relationen mellan hjälpgivare och hjälpmottagare kan kännetecknas av olika förhållanden. Hjälpen kan ges utanför eller i det egna hushållet. Hjälpmottagaren kan ha särskilda omsorgsbehov. Dessa kan man också fokusera specifikt, något som skedde i undersökning år 2000 samt i den nu genomförda undersökningen. Den följdfråga vi ställde till de 50 procent av befolkningen i åldern 16-84 år som uppgett sig utföra informella hjälpinsatser var följande:

”Är den person (eller de personer) som du hjälper i behov av särskilda omsorgsinsatser? Vi avser sjuka, handikappade eller gamla.”

Det visade sig att 22 procent av befolkningen i Sverige regelbundet utför hjälpinsatser för någon eller några som de inte sammanbor med och *som har särskilda omsorgsbehov*. Det innebär att 28 procent av befolkningen gör insatser för personer som, enligt deras bedömning, *inte* har något behov av särskild omsorg. Det är vanligare att kvinnor än att män gör hjälpinsatser för någon med särskilda omsorgsbehov – 59 procent av dessa hjälpgivare är kvinnor. Motsvarande mönster har framkommit i tidigare undersökningar, inte minst i Stockholmsundersökningen från år 2000 i vilken denna följdfråga också ställdes. I gruppen som hjälper någon *utan* särskilda omsorgsbehov finns däremot motsatt skillnad könen emellan: det är något vanligare bland männen.

Det informella hjälparbetet har ytterligare en dimension som är central för att förstå hjälpgivandets profiler. Det handlar om hjälpinsatser som människor gör *i sitt eget hem* för någon som är i behov av särskilda omsorgsinsatser. Att avgränsa vad som ska räknas som ”omsorgsinsats” inom det egna hemmet kan vara en grannliga uppgift. Det vi här avser är dock något *utöver* det normalt förekommande i ett hushåll under livsrytmen, på grund av de särskilda behov som hjälpmottagaren har. Det kan exempelvis vara fråga om insatser för ett funktionshindrat barn, en person som har en kronisk sjukdom eller en gammal make med särskilda omsorgsbehov vilka de inte själva klarar att tillgodose. Waerness (1996) gör en distinktion mellan service och omsorg och menar att service står för att mottagaren lika gärna kan

utföra insatsen själv, medan omsorg betyder att mottagaren inte klarar av att utföra insatsen. Här, liksom när det gäller en hjälpmottagare utanför hjälpgivarens hushåll som har särskilda omsorgsbehov, avser vi grupper som på grund av funktionshinder, sjukdom eller ålder inte lika gärna kan klara av insatsen själva. I befolkningsstudien från 1998 ställde vi en fråga om denna typ av hjälpinsats för första gången. Resultatet visade då att 7 procent av befolkningen i åldern 16-74 år då var engagerade i sådana insatser. Både år 2000 och år 2005 var motsvarande siffra fyra procent för samma åldersgrupp. Hjälpinsatser i det egna hemmet förefaller sålunda inte ha ökat i dessa åldersgrupper, snarare tvärtom. Det är däremot allra vanligast i den äldsta åldersgruppen, 75-84 år. Denna grupp fanns inte med i undersökningen år 1998, men i Stockholmsstudien år 2000, där mönstret är detsamma.

År 2005 var det nio procent bland de äldsta som uppgav sig utföra hjälpinsatser i det egna hemmet. Om man lägger till de allra äldsta i beräkningen är det totalt fem procent i befolkningen som uppgav sig utföra sådana omsorgsinsatser inom det egna hushållet, år 2005. Det är också något vanligare bland kvinnor än bland män, totalt sett. Könsskillnaderna är dock mycket stora just i åldersgruppen 75-84 år: två procent av männen och 13 procent av kvinnorna uppger sig vara hjälpgivare till någon omsorgsbehövande i det egna hushållet. Sammantaget är det dock en relativt liten andel av befolkningen det är fråga om. Men var och en av hjälpgivarna utför många hjälptimmar varje månad – många fler än övriga hjälpgivargrupper: 63 timmar i genomsnitt. Detta illustrerar också spännvidden i befolkningens informella åtagande, både till omfattning och inriktning. I tabellen nedan presenteras mönstren för informella insatser i och utanför det egna hushållet år 2005, i jämförelse med förhållandena i Stockholms län, år 2000.

Tabell 28 Andel (%) som utfört informella hjälpinsatser utanför det egna hushållet, till hjälpmottagare med eller utan särskilda hjälpbehov samt i det egna hushållet. Genomsnittligt antal hjälptimmar i olika hjälpgivargrupper. 18-84 år, Stockholms län 2000 samt för riket 2005.

	HJÄLP UTANFÖR EGET HUSHÅLL (TOTALT)	HJÄLP UTANFÖR EGET HUSHÅLL (EJ SÄRSKILT BEHOV AV OMSORG)	HJÄLP UTANFÖR EGET HUSHÅLL (SÄRSKILT BEHOV AV OMSORG)	HJÄLP I EGET HUSHÅLL (SÄRSKILT BEHOV AV OMSORG)
2000:Informella hjälpinsatser (%)	39	22	17	5
Antal tim/månad	18	13	24	93
2005:Informella hjälpinsatser (%)	50	28	22	5
Antal tim/mån	12	9	14	67

Totalt var det 40 procent av befolkningen i Stockholms län som utförde informella hjälpinsatser *utom eller inom* det egna hushållet. Motsvarande siffra för 2005, på nationell nivå, var 53 procent.

Ytterligare en dimension av hjälpgivandet gäller relationen/*släktskapet* mellan den som utför hjälpinsatser och den som är mottagare av hjälpen: det kan vara fråga om familje- och släktband. Men hjälpmottagaren kan också vara en vän, granne eller arbetskamrat. Svaren visar att det till största delen är fråga om släktskap: 53 procent av dem som utförde hjälpinsatser utanför sitt eget hushåll uppgav att de enbart hjälpte personer som de hade ett släktskap till. Men det är intressant att konstatera att övriga hjälpgivare antingen hjälpte enbart personer som de inte var släkt med eller ”både – och”, både släktingar och andra. Det betyder att så mycket som 47 procent av hjälpgivarna på olika sätt är engagerade i att ge stöd och hjälp på regelbunden basis till vänner, grannar och arbetskamrater. Skillnaderna var betydande mellan dem som hjälper personer med omsorgsbehov och övriga. Det var vanligare i den senare gruppen att man bara hjälpte personer som man är släkt med. Bland hjälpgivarna i det egna hushållet var det av förklarliga skäl fråga om släktskap i nästan samtliga fall. Ungefär motsvarande mönster noterades i undersökningarna från 1998 och år 2000.

Ytterligare en aspekt av de informella insatserna handlar om hur många personer som man hjälper. Att man gör insatser för *fler än en person* var betydligt vanligare än vad som kunde förväntas, mot bakgrund av den kunskap som tidigare funnits. I studier av anhörigas hjälpinsatser finns ofta ett slags outtalat antagande om att det är en person som får hjälp. Hansson, Jegermalm och Whitaker (2000) konstaterar i en kunskapsöversikt om anhöriginnsatser att studier om dessa insatser mycket sällan uppmärksammat att hjälp många gånger ges till fler än en person. Det är sålunda värt att notera att resultaten i den här undersökningen visar att det bara var en tredjedel av hjälpgivarna som gjorde hjälpinsatser för endast *en* person medan så mycket som två tredjedelar av dem gjorde insatser för *flera* personer. Allra vanligast är detta bland dem som gör hjälpinsatser för personer utan särskilda omsorgsbehov. Exakt samma mönster kunde konstateras i resultaten från undersökningen i Stockholms län, 2000.

Att hjälpa "äldre"

När "anhöriginnsatser" synliggjorts i samhället har de framför allt förknippats med hjälp till äldre människor. De som är 75 år eller äldre finns också representerade som mottagare av hjälpinsatser från samtliga de olika grupper av hjälpgivare vi diskuterat. Det kan sålunda vara fråga om hjälp till äldre personer med eller utan särskilda omsorgsbehov, personer som hjälpgivaren inte sammanbor med eller som hjälpgivaren sammanbor med etc. De äldre utgör inte nödvändigtvis någon homogen grupp. Totalt sett var det dock vanligare att hjälpmottagarna var yngre än 75 år. Endast 38 procent av dem som uppgav sig utföra hjälpinsatser uppgav hjälpmottagare som var 75 år eller äldre. Det innebär omräknat till hela befolkningen att det totalt sett var 19 procent av befolkningen som hjälpte någon eller några personer som var 75 år eller äldre (i eller utanför det egna hushållet) år 2005. Motsvarande siffra för Stockholmsundersökningen år 2000 var 16 procent, vilket tyder på ett ganska stabilt mönster.

Med utgångspunkt från resultaten kan man sålunda hävda att informella hjälpinsatser för äldre människor faktiskt inte dominerar informellt hjälparbete i samhället så totalt som man möjligen skulle kunna tro utifrån den debatt om behovet av anhöriginnsatser som pågår. De äldre hjälpmottagarna är dock tydligt överrepresenterade bland de hjälpmottagare som har särskilda omsorgsbehov. Bland dem som uppgav att de ger hjälp till personer med särskilda omsorgsbehov, uppgav 56 % att hjälpmottagaren var 75 år eller äldre. Här noteras en svag ökning jämfört med resultaten från Stockholmsundersökningen år 2000.

Könsmönstret hos hjälpgivarna till äldre människor är, vilket är logiskt, likt det som vi sett gäller för dem som ger hjälp till någon som har särskilda omsorgsbehov: Det är vanligare att kvinnor ger hjälp till äldre än att män gör det.

Vilka grupper i befolkningen utför informella insatser? Bestämningsfaktorena

Vissa grupper i befolkningen är engagerade i informella hjälpinsatser i högre utsträckning än andra. Det finns förhållanden som kan bidra till att förklara skillnader mellan olika grupper i det här avseendet. I den befolkningsstudie som genomfördes 1998 (Jeppsson Grassman & Svedberg, 1999) studerades exempelvis betydelsen av ett antal *bakgrundsfaktorer* som antogs ha betydelse för att förklara skillnader mellan olika grupper i befolkningen när det gäller engagemang i informellt hjälparbete. Resultaten pekade bland annat på skillnader som hade att göra med kön och ålder men också sådana som hade att göra med resurser såsom inkomst och utbildningsnivå. Analysen visade också på samband mellan olika sidor av aktivt medborgarskap eller av det som ofta beskrivs som *socialt kapital* – till exempel frivilligt engagemang i föreningslivet, tillgång till sociala nätverk och engagemang i informellt hjälparbete. Andra författare har kommit fram till liknande resultat (Putnam, 2000; Wilson & Musick, 1997; se också Jeppsson Grassman, 2004). Stockholmsundersökningen år 2000 visade på liknande mönster. Vissa bakgrundsforhållanden hade betydelse som förklaringsfaktorer, men samma sak gällde för vissa förhållanden som kunde ses som uttryck för ett personligt socialt kapital.

Av föregående avsnitt har redan framgått att ålder såväl som kön är faktorer i denna undersökning som har betydelse för att förklara skillnader mellan olika befolkningsgrupper när det gäller omfattningen av informella insatser både utanför och inom det egna hushållet. Vilka andra förhållanden kan ha betydelse? Det vi syftar på är det som kan kallas de informella insatsernas *bestämningsfaktorer*. För att få grepp om vilka faktorer som, vid samtidig statistisk kontroll för andra förhållanden, ökar sannolikheten för att en person ska ägna sig åt informella hjälpinsatser, genomfördes en multivariat diskriminantanalys där å ena sidan bakgrundsforhållanden inkluderades: *ålder, kön, familjesituation, socioekonomiska förhållanden, utbildning, förvärvsarbetsstatus, invandrarbakgrund, samt ortstyp*. Å andra sidan introducerades variabler i modellen som har att göra med individens sociala kapital: *föräldrarnas föreningsengagemang, social tillit,*

engagemang i frivilligt arbete, deltagande i nätverk, samt umgänge med vänner på fritiden. Diskriminantanalysen mäter vilken betydelse en variabel eller faktor har i sig vid kontroll för övriga variabler. Modellen prövades först för att klargöra vilka faktorer som utmärker dem som gör informella insatser överhuvudtaget, utanför sitt eget hushåll. Därefter testades modellen för att se vilka förhållanden som utmärker dem som hjälper personer med särskilda omsorgsbehov, i förhållanden till befolkningen i övrigt. Till slut prövades modellen för att få en bild av vilka förhållanden som utmärker dem som gör hjälpinsatser i sitt eget hushåll, jämfört med befolkningen i övrigt. I nedanstående tabell ges en sammanfattande bild enbart av de statistiskt signifikanta samband som framträdde när samtliga faktorer introducerats i modellen.

Tabell 29 Bestämningfaktorer för informella hjälpinsatser. Totalt, för hjälp till personer med särskilda omsorgsbehov samt till omsorgsbehövande i det egna hushållet.

	INFORMELLA INSATSER UTANFÖR HUSHÅLLET (TOTALT)	HJÄLP TILL OMSORGSBEHÖVAND E UTANFÖR EGET HUSHÅLL	HJÄLP TILL OMSORGSBEHÖVAND E I EGET HUSHÅLL
Kön		*	
Invandrarbakgrund			**
Familjesituation	***	*	
Facklig tillhörighet		*	
Förvärvsarbete	*		
Föräldr. engagemang	*	*	
Frivilligt arbete	**	*	
Deltar nätverk	***		*

* = 0,01...p < 0,05 ** = 0,001...p < 0,01 *** = p < 0,001

Ålder har betydelse för att förklara skillnader i engagemang i informellt hjälparbete, det har redan konstaterats. Emellertid tycks dess förklaringsvärde minska i den här modellen när andra förhållanden förs in, inte minst de som har att göra med olika aspekter av socialt kapital. Det kan tolkas som att det är inte åldern i sig som är viktig utan snarare generationsspecifika sociala sammanhang som hänger ihop med ålder. Skillnaden mellan män och kvinnor kvarstår dock i modellen. Den bekräftar det mönster som

redan påtalats: bland dem som hjälper någon med särskilda omsorgsbehov, utanför sitt eget hushåll, är kvinnorna i majoritet. Det gäller även vid hänsyn tagen till övriga faktorer i modellen.

Utbildning slår inte igenom i modellen, vilket betyder att det inte är någon avsevärd skillnad i utbildningsnivå mellan dem som gör insatser och de som inte gör det, vid hänsyn tagen till övriga förhållanden. Samma mönster konstaterades i Stockholmsstudien år 2000 medan i undersökningen år 1998 visade den multivariata analysen att de med högre utbildning i större utsträckning var engagerade i informellt hjälparbete. *Invandrarbakgrund* har, även när hänsyn tagits till andra olikheter, viss betydelse för att förklara engagemang i informella insatser. Det gäller dem som gör hjälpinsatser inom det egna hushållet. Såväl första som andra generationen invandrare är oftare engagerade i den här typen av insatser än vad svenskfödda är. *Familjesituation* mättes som gifta och sammanboende respektive ensamboende. Giftna och sammanboende är signifikant oftare engagerade i informella insatser än ensamboende. Samma mönster kan iaktas för dem som hjälper någon i sitt eget hushåll, även om sambandet inte är signifikant i modellen.

Socioekonomiska förhållanden i form av facklig tillhörighet och förvärvsarbete har viss betydelse för att förklara skillnader. Facklig tillhörighet hade förklaringsvärde endast för dem som, utanför sitt eget hushåll, hjälper någon med särskilda omsorgsbehov: De som uppgav sig tillhöra ett LO-förbund var i något större utsträckning engagerade i den här sortens insatser än de som tillhör tjänstemannagrupperna. Ett likartat mönster fanns i Stockholmsstudien år 2000. *Förvärvsarbetsstatus* mättes helt enkelt genom att göra en uppdelning mellan de som förvärvsarbetar och de som inte gör det. Det visar sig att de som inte förvärvsarbetar är engagerade i informellt hjälparbete i något högre utsträckning än de som förvärvsarbetar, även vid hänsyn tagen till faktorer som ålder och kön.

När det gäller olika aspekter att det som kan kallas för individens sociala kapital finns det intressanta mönster i tabellen. Generellt sett kan man säga att modellen visar att de som hjälper någon utanför sitt eget hushåll har i större utsträckning vuxit upp med *föräldrar som var engagerade i föreningslivet, de är i högra grad också själva engagerade i frivilligt arbete och ingår i ett eller flera nätverk av regelbunden art*

än de gör som inte är engagerade i informellt hjälparbete. De som redan gör mycket gör mer – det konstaterades redan i undersökningen år 1998, där vi fann motsvarande mönster. Det är fråga om ett slags kumulativt engagemang i civilsamhället, något som också stöder den så kallade arenahypotesen (Jeppsson Grassman, 1993): Genom att vara engagerad på en arena blir man lättare också engagerad på nya arenor. Hjälpgivandet kan ses som uttryck för ett socialt kapital: för att man ska vara engagerad måste man ju ha någon att hjälpa.

I anslutning till Stockholmsundersökningen år 2000 gjordes en typologi över informella hjälpgivare. Den vanligaste typen visade sig vara det som kallades ”den engagerade medborgaren”, med brett engagemang och tillgång till socialt kapital i form av nätverk och frivilligt arbete. Denna hjälpgivartyp har också starkt genomslag i den här modellen: Det är ju den vanligaste typen och består framför allt av dem som gör insatser utanför sitt eget hushåll för någon eller några som inte har särskilda omsorgsbehov. Den andra typen – de som hjälper någon med särskilda omsorgsbehov kallades för ”omsorgsgivaren” – och hon/han har också i större utsträckning än övriga haft föreningsengagerade föräldrar och de är själva också oftare engagerade i frivilligt arbete än befolkningen i övrigt. Däremot har de inte tillgång till eller deltar i nätverk oftare än befolkningen generellt. De som hjälper någon inom sitt eget hushåll – den tredje typen som kallades ”anhörigvårdaren” – är inte bara ekonomiskt mer resurssvaga, de framstår också som socialt svagare. De deltar signifikant mer sällan i nätverk än övriga i befolkningen och sambandet i modellen är negativt. Mönstret gäller även vid hänsyn tagen till exempelvis kön och ålder.

Sammantaget kan man å ena sidan säga att modellen kan tolkas som att bakgrundsfaktorer och förhållanden inte har något stort förklaringsvärde för den här typen av insatser, det är faktiskt lägre än i de tidigare studierna. Det är sannolikt en konsekvens av att hjälpgivandet blir alltmer utbrett i olika grupper i befolkningen. Däremot tycks de förhållanden som förknippas med socialt kapital vara betydelsefullt enligt ett kumulativt mönster. Å andra sidan måste man konstatera att modellen också visar att det går att identifiera *olika hjälpgivartyper* vilket i sig också illustrerar hur informella hjälpinsatser inte är fråga om ett enhetligt fenomen i samhället.

En andra uppsummering och några diskussionspunkter – de informella insatserna

Resultaten visar att ungefär hälften av Sverige befolkning regelbundet utför informella hjälpinsatser för någon eller några utanför sitt eget hushåll. Det är överraskande många och resultatet innebär en klar ökning i omfattning i förhållande till resultaten i de undersökningar som genomfördes på nationell nivå 1992 och 1998 samt även i förhållande till den undersökning av informellt hjälparbete som omfattade Stockholms län, år 2000. Mättekniska skillnader förklarar sannolikt i viss utsträckning olikheterna. Men det är svårt att tro att de inte också är fråga om *en faktisk ökning*, inte minst eftersom skillnaderna är så stora. Antalet timmar som människor i genomsnitt lägger ned på den här typen av insatser är stabilt över de år som undersökningarna pågått.

Det finns ett *könsmönster* i resultaten. Vi första påseende kan det se ut som män och kvinnor gör informella insatser i lika stor omfattning. Mönstret över de 13 år vi samlat data visar dock att det är vanligare bland kvinnor än bland män. Det gäller i synnerhet omfattningen i tid. Kvinnor utför fler timmar i genomsnitt. Mönstret blir speciellt tydligt bland de hjälpgivare som gör insatser för någon med särskilda omsorgsbehov. Det finns också ett *åldersmönster* som visar att det är människor i ålder 60-74 år gör mest insatser, men hjälpgivandet tycks också förskjutas uppåt i åldrarna. Ett tankeväckande mönster i resultaten är att könsskillnaderna ökar med åldern: ju äldre hjälpgivare desto större skillnad i hjälpgivandets omfattning mellan män och kvinnor.

Den vanligaste typen av hjälpgivande gäller till *människor utan särskilda omsorgsbehov*, visar resultaten av den nu genomförda undersökningen. Samma sak visade undersökningen av Stockholms län, år 2000. Det är fråga om den vardagliga hjälp som vi ger och tar emot, utan att vi för den skull är oförmögna att utföra insatsen själva. Det förefaller ha skett en påtaglig ökning av andelen i befolkningen som utför dessa slags insatser. Andelen som gör *insatser för människor med särskilda omsorgsbehovande* förefaller också ha ökat jämfört med Stockholmsstudien. Även om totalt sett fler gör hjälpinsatser idag är det intressant att notera att relationen inom gruppen hjälpgivare mellan dem som gör insatser för någon/några utan särskilda omsorgsbehov, respektive de som hjälper någon/några med särskilda hjälpbehov är ungefär densamma som i Stockholmsstudien år 2000. Informellt hjälparbete inom det egna hushållet, för någon med särskilda omsorgsbehov förefaller inte ha ökat över den period som studerats: det är fråga om en andel på omkring fem procent av befolkningen som utför många hjälptimmar varje månad.

Det finns inget som tyder på att hjälpgivarna är mer resursstarka i socioekonomiskt hänseende än befolkningen i övrigt. Kanske snarare tvärtom. Däremot finns det ett mönster av att hjälpgivarna ofta har ett starkt socialt kapital: de kommer från familjer med tradition i föreningslivet, de är oftare frivillig aktiva än övriga och de deltar i större utsträckning i nätverk än övriga. Undantaget är de som gör hjälpinsatser inom sitt eget hushåll – här är mönstret tvärtom. Gruppen saknar det stöd och de sammanhang som exempelvis tillgång till nätverk ger. Resultaten visar sålunda att hjälpgivarna inte är någon homogen grupp. Olika ”hjälpgivartyper” går att identifiera. Ett annat mönster som också bör noteras är att hjälpgivarna inte skiljer från befolkningen i övrigt, när det gäller exempelvis utbildning, socioekonomiska förhållanden och boendeförhållanden, i den utsträckning vi sett i de tidigare undersökningarna. Det illustrerar det faktum att informellt hjälpgivande har stor utbredning i befolkningen.

Hur ska man tolka det mönster som visar på en påtaglig ökning i omfattningen på det informella hjälparbetet? Ska man se det som ett uttryck för ett alltmer levande och livaktigt civilsamhälle, där människor hjälper varandra i allt större utsträckning? Eller är det snarare att förstå som en illustration till välfärdssamhällets utveckling, ett slags eftersläpningseffekt till 1990-talets nedskärningar och omprioriteringar i äldreomsorg och annan omsorg, där anhöriga till exempel får kompensera för utebliven hemtjänst? Troligtvis är båda perspektiven giltiga och går att utveckla. Ett problem när det gäller att dra slutsatser i förhållande till de tidigare nationella undersökningarna är dock att i de undersökningar som vi genomförde på 1990-talet, skiljde vi inte mellan hjälp till ej omsorgsbehövande och till omsorgsbehövande hjälpmottagare. Vi vet sålunda inte vilken typ av hjälpgivande som har ökat på nationellt nivå, med stöd i våra egna nationella studier, utan kan endast jämföra med Stockholmsundersökningen.¹⁰ Med stöd i det resultat vi har, får vi helt enkelt anta att ökningen omfattar båda formerna av hjälpinsatser – både det vardagliga hjälpgivande och hjälp till människor med särskilda omsorgsbehov. Det genomsnittliga antalet timmar människor lägger ned har inte ökat. Det är helt enkelt fler som är engagerade, vilket i och för sig innebär ett större antal hjälptimmar totalt sett. Hjälpgivarna är en heterogen grupp visar resultaten och bekräftar resultat från tidigare studier (Jeppsson Grassman, 2001, 2003). Bilden när det gäller samspelet mellan informella insatser och välfärdssamhällets insatser är överhuvudtaget sammansatt och mångtydig.

Slutsatser

Vissa övergripande förklaringsmönster framträder när det gäller det *frivilliga arbetet*. Ett mönster har att göra med *tillgång till sociala* arenor och den betydelse detta har för frivilligt engagemang och medborgarskapets gestaltningar. Detta mönster visade sig redan i våra tidigare studier och får ett fortsatt starkt stöd i den undersökning som nu genomförts. Människor som är samhälleligt exponerade på olika arenor, genom förvärvsarbete, sitt boende, barn etc., blir oftare frivilligt aktiva än andra. Det som beskrivs som exponering och anknytning till sociala arenor kan också tolkas som att om man har tillgång till personliga nätverk ökar sannolikheten för att man också ska vara frivilligt aktiv i föreningslivet. Ett annat mönster är inkomst- och utbildningsfaktorns stora och ökande betydelse när det gäller engagemang i föreningslivet. Detta pekar mot ett *resursmönster* och mot ett *klasstema* i det frivilliga engagemanget. Ett tredje mönster rör *traditioner* och i vid mening kultur. Att till exempel ens föräldrar varit aktiva ger ett tydligt utslag i form av egen aktivitet.

Ett annat mönster som förtjänar att påtalas är *nedgången i föreningsmedlemskap*, främst bland kvinnor och yngre personer. Det traditionella, folkrörelseinriktade sättet att vara engagerad är på snabb och stark tillbakagång. Vi ser nya former för engagemang, inspirerade av bland annat en volontärtradition, vilka kanske är ett uttryck för att man vill ha en friare och mer tillfällig relation till föreningar och ”styra sitt engagemang själv”.

Det finns en anmärkningsvärd *stabilitet* i det frivilliga engagemangets omfattning och det finns skäl att ännu en gång *understryka hur stort detta engagemang är, både i absoluta termer och i jämförelse med andra länder*. Det finns dock anledning att lyfta fram förändringsmönster beträffande *inriktningen* på engagemanget. Vid jämförelse med våra tidigare befolkningsstudier ser vi i den nu genomförda undersökningen en tydlig omfördelning av det frivilliga arbetet: När det gäller vissa föreningstyper är det fråga om en klar minskning medan engagemanget i andra typer ökar. Särskilt intressant är det att konstatera en påtaglig ökning i frivilliga insatser i boendeföreningar. Det tror vi kan ses som en spegling av den omstrukturering av boendet som pågår på vissa håll och där det kan finnas förväntningar och krav på ”frivilligt” ansvarstagande. Det här är en illustration till den ”ofråkomlighetsstruktur” som präglar

många föreningstyper, kanske i ökande grad, och som här ställs på sin spets.

Ett annat område värt att notera gäller de *socialt inriktade föreningarna*. En tillbakablick på resultaten från befolkningsstudien 1998 gör att det finns anledning att fråga sig vad som hänt med engagemanget i denna typ av föreningar. I slutet av 1990-talet kunde vi se en markant uppgång i frivilligt engagemang i exempelvis humanitära föreningar och Svenska kyrkan. Våra siffror visar nu att detta engagemang gått tillbaka till de nivåer som rådde i början av 1990-talet. Är då det ökande frivilliga arbetet inom socialt inriktade föreningar och verksamheter vi såg i slutet av 1990-talet att betrakta som något av en dagslända – ett tillfälligt uppblommande intresse, eventuellt som ett uttryck för en specifik tidsanda?

Ett polariserat civilsamhälle

De olika mönstren som analysen av det frivilliga arbetets omfattning och utveckling visar på går att sammanfatta som att frivilligt arbete ofta inte är ”istället för” andra resurser och aktiviteter utan snarare har karaktären av ”både och” - både förvärvsarbete och frivilligt arbete, både andra åtaganden och frivilligt engagemang. Motsvarande mönster är också tydligt i andra europeiska länder. Det finns sålunda ett slags *kumulativitet i det sociala medborgarskapet*, något som våra resultat belyser. Omvänt, tycks frivilligt föreningsengagemang inte vara ett sätt att kompensera för bristande resurser. Det är också ett mönster som verkar vara stabilt över tid. Det ideella arbetet verkar i huvudsak *inte* fungera som bro från det privata livet ut till samhällslivet för personer med svag socioekonomisk förankring. Vi vill här poängtera den uppenbara risken för att vissa grupper hamnar i ett *eroderande socialt medborgarskap*, där en brist på tillhörighet förstärker en annan och där den begränsade tillgången till sociala arenor inte ger samma möjligheter som andra får. Till detta kommer kanske det egna ”tillkortakommandet”, inför civilsamhällets ökande anspråk på kompetens och specialisering.

Med andra ord, vi kan se konturerna av en *ökande polarisering* inom civilsamhället där en stor majoritet är engagerade i ideellt arbete och/eller har tillgång till informella nätverk men de som står utanför allt detta är också en relativt stor grupp. En ansevärd del av dessa är ensamstående män och kvinnor med låg utbildning och som bor i storstäder. I modern svensk historia har vi ett flertal gånger fått en ökad

polarisering och marginalisering av bestämda grupper. Vad som dock karakteriserat just vårt eget land är att vi efter en tid åter lyckats dra in huvuddelen av dessa grupper i den större samhällsgemenskapen. Frågan är hur den fortsatta utvecklingen nu kommer att se ut inom det här området under en era av allmänt ökad polarisering.

Vitalitet eller ersättning?

Medan det frivilliga arbetet totalt sett visat sig vara stabilt i omfattning visar resultaten att *de informella hjälpinsatserna ökat påtagligt*. Samtidigt har vi konstaterat att vissa typer av frivilligt arbete har minskat, till exempel det socialt inriktade arbete som man hade så höga förväntningar på under 1990-talet. Det verkar som om civilsamhällets *hjälpgivande* på ett tydligare sätt fokuserats till familjen och andra närstående. Hur ska man tolka detta mönster? Ska man se det som ett uttryck för ett alltmer levande och livaktigt civilsamhälle, där människor hjälper varandra i allt större utsträckning? Eller är det snarare att förstå som en illustration till välfärdssamhällets utveckling, ett slags eftersläpningseffekt till 1990-talets nedskärningar och omprioriteringar i äldreomsorg och annan omsorg, där anhöriga får kompensera för exempelvis utebliven hemtjänst? Troligtvis är båda perspektiven giltiga. Ett problem när det gäller att dra slutsatser i förhållande till de tidigare nationella undersökningarna är dock att i de undersökningar som vi genomförde på 1990-talet, skiljde vi inte mellan hjälp till ej omsorgsbehövande och till omsorgsbehövande hjälpmottagare. Vi vet sålunda inte vilken typ av hjälpgivande som har ökat på nationell nivå, utan kan endast jämföra med den ovan nämnda Stockholmsundersökningen. Med stöd i de resultat vi har, får vi helt enkelt anta att ökningen omfattar båda formerna av hjälpinsatser – både vardagligt hjälpgivande och hjälp till människor med särskilda omsorgsbehov. Det genomsnittliga antalet timmar människor lägger ner har inte ökat. Det är helt enkelt *fler som är engagerade*, vilket i och för sig innebär ett större antal hjälptimmar totalt sett.

Hjälpgivarna är en heterogen grupp visar resultaten och bekräftar resultat från tidigare studier. Bilden när det gäller samspelet mellan informella insatser och välfärdssamhällets insatser är överhuvudtaget sammansatt och mångtydig. Många av de informella insatser människor gör har inget med ”välfärdsapparaten” att göra utan är ett uttryck för nätverk, ömsesidighet och socialt kapital i vardagen.

En ökning av dessa insatser måste tolkas med positiva förtecken och som ett stöd för antagandet om ett fortsatt starkt svenskt civilsamhälle. Ett stöd för denna hypotes utgör flera nyligen genomförda komparativa genomgångar av civilsamhälle och socialt kapital i ett antal länder, där forskarna visar hur Sverige är ett av de länder där det sociala kapitalet verkar vara högt och inte tycks minska (se t ex Halpern, 2005). Å andra sidan, har forskare som belyser välfärdsstatens utveckling, och framför allt fokuserat äldre människor och deras omsorgsbehov, argumenterat för att en informalisering av äldreomsorgen skett och fortskrider – en förskjutning mot en ökning av anhörigas omsorgsinsatser, i takt med att offentlig äldreomsorg minskat eller omprioriterats (se t ex Johansson, Sundström & Hassing, 2003; Socialstyrelsen, 2005; SOU, 2001:79; Szebehely, 2005). Vi antar att de resultat som den här undersökningen visar på kan tolkas som en illustration till den beskrivna utvecklingen. En sådan tolkning är inte på samma självklara sätt förknippad med positiva värden. Hur man än tolkar resultaten kvarstår, med all tydlighet, *den absolut centrala roll som medborgarnas engagemang i informellt stöd- och hjälparbete spelar i välfärdssamhället*, i människors vardagsmiljö liksom för civilsamhällets fortlevnad.

Sammantaget visar också resultaten från den befolkningsstudie av medborgarengagemang som genomförts år 2005 på en komplex bild av stabilitet och förändring beträffande oavlönade frivilliga och informella insatser. Med vår undersökning fångar vi upp delar av både den enskildes och samhällets sociala kapital. Den nya undersökningen ger indikationer om en god tillgång till detta eftersträvarvärda kapital samtidigt som vi verkar stå mitt i en utveckling som inte saknar komplikationer

Fotnoter

¹ Ett av SCB utformat intervjuprogram korresponderar till frågeblankettens layout och sekventiella frågeflöde. Registrering sker till på skärmen förekommande inmatningsfält. Registrerade värden stäms hela tiden av mot programmerade värden vars parametrar utformats som valida och logiska värden. Överskrids dessa parametrar ger det upphov till ett felmeddelande.

² Frivilliga insatser inom Svenska kyrkan och offentlig sektor inkluderades också.

³ Enligt Häll (1997) hade dock 52% av befolkningen ”deltagit aktivt” i föreningslivet. Viss oklarhet råder när det gäller hur de begreppsligt olika ansatserna ”aktivt deltagande” och vårt ”frivilligt arbete” förhåller sig till varandra, men torde i stor utsträckning mäta samma sak.

⁴ Detta framgår av resultaten från Eurovol-undersökningen.

⁵ Styrelseuppdrag och administration mättes i en kategori i undersökningen 1992.

⁶ För år 2000 i åldersgruppen 18-74 år.

⁷ Den undersökning som genomfördes baserad på befolkningen i Stockholms län benämns här för enkelhetens skull som ”Stockholmsundersökningen”.

⁸ 1) *Bortfallstekniska olikheter*. 2) *Demografiska kännetecken*: Stockholmsområdet (som hade tung vikt i urvalet) har speciella demografiska kännetecken som avviker från landet i övrigt och skulle kunna ha betydelse för andelen hjälpgivare. Det konstaterades att påståendet är korrekt men att mönstret går i motsatt riktning: Samtliga våra studier visar att storstäder ligger lägre än genomsnittet beträffande omfattningen på hjälparbete. 3) *Skillnader i syfte och ansats*: Befolkningsstudierna 1992 och 1998 hade som syfte att undersöka medborgarnas oavlönade insatser främst i föreningslivet och frågan om det informella hjälparbetet var där bara en underordnad delfråga. Stockholmstudien och dess frågeformulär var helt fokuserat på de informella insatserna och hade den en bredare ansats som redan beskrivits. Medan vi i befolkningsstudierna 1992 och 1998 exemplifierade ”informella insatser” på ett mer konkret sätt (hushållsarbete, skjutsning, trädgårdsarbete) gavs i den aktuella undersökningen också exempel på mer osynligt hjälparbete som man kan utföra (tillsyn, passning). I intervjusituationen kan detta ha fått till resultat att de tillfrågade blivit mer uppmärksamma på just det informella hjälparbetet de utför, även det mer osynliga, något som skulle kunna visa sig i resultatet.

⁹ Bastalen anges kursiverade och inom parentes.

¹⁰ Busch Zetterberg fann 1996 att 18 procent av befolkningen gjorde insatser, utanför sitt hushåll, för någon med särskilda omsorgsbehov. Det pekar mot en viss ökning av den här typen av insatser skett på tio år för riket.